

Dorota Krystyna Rembiszewska<sup>\*</sup>

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk  
Warszawa

Janusz Siatkowski<sup>\*\*</sup>

Uniwersytet Warszawski  
Warszawa

## **Nawiązania czy pożyczki na pograniczu polsko- -wschodniosłowiańskim? Cz. V**

Artykuł jest kolejną częścią rozważań na temat zapożyczeń i nawiązań zachodzących na pograniczach językowych. Problematykę tę rozpatrujemy na przykładzie wyrazów charakterystycznych dla obszarów pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego. Ponownie skoncentrowaliśmy się na wyrazach, których interpretacja budzi pewne wątpliwości. Prześledzimy więc takie przypadki, gdy

---

<sup>\*</sup> Dorota Krystyna Rembiszewska, Associate Professor, The Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, Warszawa, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0339-0879>.

e-mail: [dorota.rembiszewska@wp.pl](mailto:dorota.rembiszewska@wp.pl).

<sup>\*\*</sup> Janusz Siatkowski, Professor Emeritus, University of Warsaw, Institute of Western and Southern Slavic Studies, Warszawa, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4362-9426>.

e-mail: [janusz.siatkowski@wp.pl](mailto:janusz.siatkowski@wp.pl).

mamy do czynienia z innowacją (*chaszcze, ustaw*), z pożyczką niezależną (*binduga*), z jednoczesnym oddziaływaniem dwóch języków (*chudoba, niewiestka*), a także z ewentualną wspólnotą kilku języków (*żmykać*).

### ***Binduga* ‘miejsce nad rzeką, gdzie składa się drzewo na splaw, zbija tratwy i spuszcza się je na wodę’**

Czyżewski 1986a: 90 występujące w gwarach polskich pod Włodawą postaci nazwy *binduga*: *byńd'uha, byńduha, beńd'uħa, byńd'uħa, byńžuħa, beńžuħa, byńduga* uznaje za zapożyczenia ukraińskie, przytaczając z ukraińskich gwar włodawskich formy *byńduha, byńduga*. Chodzi tu oczywiście jedynie o wpływ fonetyczny, o obce *h*, przekształcone na gruncie polskim w *χ* oraz o twarde nagłosowe *by-*. Ukrainizmem jest także notowana przez SGP II 220 sporadycznie z Woli Uhruskiej koło Włodawy forma *bind'uha*. Ukraińskie wpływy językowe zdradzają też notowane do XVIII wieku zapisy fonetyczne *Bindiuha, Biendiuga, Bindiuha* dawnej wsi *Binduga* w gminie Krasnystaw, z kolei oddziaływanie języka białoruskiego zaznacza się w nazwie wsi *Bindziuga* w gminie Michałowo koło Hajnówki, w miejscowej gwarze *bidz'uha*, a w dawnych zapisach też *Biendziucha, Бeндюга, Biendziuga, Bindziuha* (NMP I 200).

Mamy tu do czynienia z oddziaływaniem języka ukraińskiego i białoruskiego tylko na fonetykę przytaczanego wyrazu, sam leksem *binduga* natomiast stanowi u nas dawną pożyczkę z języka niemieckiego, dobrze poświadczoną zarówno w piśmie, jak i w gwarach, która zresztą do języków wschodniosłowiańskich przeszła właśnie za pośrednictwem polskim.

Na źródło niemieckie ze średnim. *bindinge* (Lübben [1888] 1980: 54) lub też śrwniem. *bindunge* ‘węzeł’, ‘połączenie, powiązanie’ (Lexer [1872] 1979: 279) od *binden* ‘łączyć, wiązać’ zwrócił uwagę już Moszyński 1954: 53, por. też Hinze DLK 1965: 120 i Siatkowski [1991] 2015: 261–262. Występująca sporadycznie postać *winduga, więduga* z nagłosowym *w* najpewniej tłumaczy się fonetyczną wymianą spółgłosek *w : b* w gwarach polskich, choć przyjmuje się też, chyba mniej prawdopodobne, współoddziaływanie niem. wyrazu *die Winde* ‘wciągarka’ od *winden* ‘wić, nawijać’ (por. Dobrodomow 1967: 259–260; ESUM I 166).

*Bienduga* ‘wybrzeże wygodne do wywózki drzewa’ notuje już SS<sup>t</sup>p I 93 z roku 1427 znad Biebrzy („Cum una rippa fluuii Bebrza circa locum *beuduga*, vbi robora ‘drzewo’ ligantur”). Nie ma jej w prawdzie ani w SPXVI, ani u Lindego, ale kartoteka SXVII–XVIII notuje z rękopisu 1720 roku *binduga*: „spichlerze brzegowe y *Bindugi* wdobrym położone porcie” oraz przymiotnik *bindużny*: „wywiezionego do szpichlerzow *bindużnych* zboża”, później wskazując na pochodzenie niemieckie podaje SWil I 81 *binduga, winduga* ‘miejsce nad brzegiem wód splawnych położone, gdzie składają drzewo na splaw przeznaczone’, *bindużne* ‘opłata od

składu drzewa na bindudze' i *bindużnik* 'zbijający tratwę' oraz 'pilnujący porządku na bindudze', następnie SW I 156, VII 615 *binduga*, *winduga* i jako gwarowe *bienduga* 'miejsce przy rzece, gdzie składają drzewo przeznaczone na spław' i 'spław drzewa', a SJPD I 524 *binduga* 'miejsce nad rzeką, gdzie się składa drzewo na spław i zbija tratwy' (Igor Newerly w powieści z 1948 roku *Archipelag ludzi odzyskanych* pisze o *bindudze* nad Jeziorem Nidzkim) oraz w znaczeniu 'spław drzewa' (z poświadczeniem u J. I. Kraszewskiego).

*Binduga*, *winduga* w znaczeniu 'miejsce nad rzeką, gdzie składa się drzewo przeznaczone na spław i zbija tratwy' ma poza tym bogate poświadczenie w gwarach polskich. SOWM I 184 podaje z Warmii i Mazur formy *binduga*, *biunduga*, *bienduga*, *więduga* w znaczeniu 'miejsce na brzegu, gdzie się spuszcza spławiane drzewo' (nam znane w tym znaczeniu znad Jeziora Nidzkiego w pobliżu Karwicy) i 'miejsce, gdzie składa się drzewo na spław'. Gloger 1893: 800 ma *bindugę* 'wybrzeże spławnej rzeki, dogodnie do wywózki drzewa'. SGP II 220–221 notuje w tym znaczeniu *binduga*, *winduga* m.in. znad Narwi, z Kurpi, z Mazowsza na terenach od Ostrowi Mazowieckiej po Pułtusk, spod Garwolina i Kozienic, poza tym podaje kilka derywatów. Z Kaszub brak wprowadzić tej nazwy w AJK, ale Hinze DLK 120 przytacza formę *bindsgg* z Pomorza w znaczeniu 'toń rybacka na jeziorach'.

Wyraz *binduga* występuje wreszcie jako nazwa wielu miejscowości nie tylko na wschodzie (por. wyżej). Na Mazowszu w gminie Zbójna pod Łomżą jest wieś *Bienduszka*, dawniej *Binduszka* (*Bindużka*), poza tym *Bindużka* koło Makowa Mazowieckiego, *Binduga* w gminie Chorzele na północ od Ostrołęki, *Bindugi* koło Serocka, ponadto występuje *Binduga* na Pomorzu na północ od Człuchowa (NMP I 182, 200). Zanotowano też nazwę *Bĩnduga* dla kolonii za wsią przy Chłopowie pod Chojnicami oraz jako nazwę toni rybackiej na jeziorze Wdzydze (Lorentz GPom II 696). Ośrodki wypoczynkowe w Krzyżach pod Piszem, w Augustowie i w Broku nad Bugiem noszą nazwę *Binduga*.

Dla języków wschodniosłowiańskich przynajmniej częściowo należy przyjąć pośrednictwo polskie. Dotyczy to pożyczki wyrazu *binduga* w znaczeniu 'miejsce nad rzeką do składowania drzewa przeznaczonego na spław'.

Białoruski słownik historyczny podaje z XVI wieku *бендюга*, *беньдюга* 'miejsce do składowania drzewa przeznaczonego na spław' z pogranicza białorusko-polskiego, np. „где тепер домъ мой над рѣкой Супраслою, то была *бендюга*, и брано на той *бендюгъ* побережное отъ цамру и отъ смолы” (HSBM I 275), a ESBM I 351 notuje *бĩндюга* jako 'miejsce bezpośrednio nad jeziorem lub rzeką' tylko spod Grodna. Ze względu na geografie przyjmuje się tu pożyczkę z języka polskiego (por. Bułyka 1972: 40; ESBM I 351).

Historyczny słownik ukraiński ma *бендюга* 'miejsce nad rzeką do składania drzewa na spław' tylko z Włodzimierza Wołyńskiego, leżącego tuż za granicą państwową naprzeciw Hrubieszowa, zapisaną w XVI wieku dwukrotnie: z roku 1567 oraz z roku 1575: „уєднал *бендюгу*, то ест берег над рекою Бугом” (SUM

XVI–XVII II 73). Słownik wskazuje na wpływ polski, przywołując polską nazwę *binduga*, z niemieckiego podaje budzący wątpliwości *Windwagen*).

Poza tym *bi(e)nduga* występuje w języku ukraińskim i rosyjskim, ale w innych znaczeniach.

W słowniku języka ukraińskiego Hrinčenko I 49 notuje *бендіюга* w znaczeniu ‘drag, żerdź’, ‘drążek do obracania wiatraka’, ‘drag do przyciskania snopów na wozie’, *бендіюгу* ‘rodzaj wozu do przewożenia bagażów’, *бендіюху* ‘kółka przy pługu’, natomiast SUM I 166 *биндіюг*, *бендіюг* ‘koń cugowy/pociągowy’, *биндіюгі*, *бендіюгі* ‘wielki wóz bagażowy’ i *биндіюжник*, *бендіюжник* ‘woźnica przewożący bagaże’ („Візник-вантажник, що перевозить вантажі на биндіюгах”). W gwarze Bolechowa na pograniczu bojkowsko-naddniestrzańskim zachowała się nazwa *биндіюгу* w znaczeniu ‘wielkie sanie do przewożenia drewna i siana’ (Gnatyśak 2017: 26), podobnie na Huculszczyźnie w Berezowie: *бендіюга* ‘dwukołowy wóz do przewożenia długich desek’ (Negryč 2008: 24).

W języku rosyjskim wyraz ten występuje w gwarach, głównie południowych, ale pewne derywaty znane są w rozproszeniu nieco szerzej. Notowano m.in. *бендіюг*, *биндіюг*, *бендіюга*, *биндіюга* w znaczeniu ‘drążek do obracania wiatraka’, ‘poprzeczna belka łącząca burty statku, służąca do podtrzymywania masztu’, ‘duży wóz do przewożenia bagażu’, *бендіюгу* pl. ‘sanie do wożenia słomy, nawozu’ (Dal I 81, 87; SRNG II 241; Vasmer ESRJ I 150, 166), *бендіюжник* ‘nadzorca woźniców wożących towary przy stacji kolejowej’, *биндіюжник* ‘bagażowy’ (SRNG II 241, 292).

Nazwy ukraińskie i rosyjskie wywodzą się najpewniej też ze śrđniem. *bindinge* i/lub śrđniem. *bindunge*. Ze względu na tak duże różnice znaczeniowe w porównaniu z nazwami polskimi oraz białoruskimi i ukraińskimi na pograniczu polskim trzeba tu przyjąć raczej pożyczki niezależne w poszczególnych językach. Mało prawdopodobne jest wyprowadzanie podanych nazw ukraińskich, a więc i rosyjskich, jak proponuje Dobrodomow 1967: 259–260 (por. też ESUM I 166), z niem. *Bindwagen* za pośrednictwem języka jidysz.

### ***Chaszczе ‘gęstwina, krzaki, zarośla’***

Mamy tu sytuację szczególną: Hrabec 1949: 117, Pelcowa 1997: 193, 2012: 258 oraz SW I 273 polskie *chaszczе* ‘gęstwina, krzak, zarośla’ uważają za pożyczkę z języka ukraińskiego, natomiast Bańkowski SE 126 uważa, że to właśnie ukr. *хащ* zostały przejęte z polskiego. Warto dodać, że Tymčenko II 460 pod hasłem *хащ* ‘gęste zarośla’ w nawiasie umieszcza pol. *chaszcz*, co zwykle sygnalizuje pożyczkę. Przywoływany przez Hrabca słownik Brücknera SE 176, 676 o pożyczce nic nie mówi, stwierdza jedynie, że polskie *chaszczе* mają

odpowiednik w ukraińskim *chaszczi*. Witold Mańczak uznaje *chaszcze* za wyraz rodzimy (Mańczak PSE 19).

W innych słownikach etymologicznych wyraz polski i ukraiński są zestawiane, ale o możliwości pożyczki z języka ukraińskiego do polskiego czy na odwrót w ogóle się nie wspomina (Sławski SE I 61; Boryś SE 57; ESUM VI 161). Wskazuje się, że *chaszcz(e)* mogły się rozwinąć z też licznie poświadczonej w gwarach polskich pierwotnej formy *charszcz(e)*. By sprawę tę rozstrzygnąć, należy się dokładniej przyjrzeć historii i geografii gwarowej tego wyrazu w obu językach.

W języku polskim omawiana nazwa pojawia się w XVII wieku. W kartotece SXVII–XVIII już w *Początkach wojny moskiewskiej* Stanisława Żółkiewskiego (1611) występuje *chaszcz* („mając jednak P. Hetman *chaszcz* podeirzaną, [...] nakazał żeby nikt nie chodził [...] na groblą”) i *chaszcza* („na grobli samey [...] y *Wchasczy*..zasadził kilkuset strzelców” oraz „Moskwa zaraz oną *chaszczą* vciekać poczęli”). Hrabec 1949: 17 cytuje z *Sielanek* Bartłomieja Zimorowica (1663) „podjęli się [...] z *chaszczów* wyprowadzić” (Linde I 235 podaje jeszcze inny przykład z tego utworu: „Gościńcem wolnym z *chaszczów* ich wyprowadził”). Kartoteka SXVII–XVIII podaje później *chaszcze* z *Historii świeżych i niezwykłych* z przełomu XVII i XVIII wieku, z utworu Kaspra Niesieckiego (1738) „uszła [...] za rzekę Niestr do *chaszcza* na błoto” oraz Elżbiety Drużbackiej (1752) „że go Zefir Pásem w *chaszczu* Mocnym przywiał”.

Linde I 235 rejestruje kilka przykładów, które niedokładnie lokalizuje Hrabec. Uwzględniając informacje w *Wiadomościach o autorach i dziełach cytowanych u Lindego* (Hrabec, Peplowski 1963: 135) można ustalić, że zacytowany jest u niego Bartłomiej Zimorowic (por. wyżej) oraz związany z Warszawą Józef Minasowicz jako tłumacz Horacego („Bestye w gęstych *chaszczach* lasów spoczywają”, 1773) i zapewne jako autor w „Monitorze”, poza tym przywoływane są „Zabawy przyjemne i pożyteczne”, gdzie twórcy nie potrafimy ustalić.

Później SWil I 395 ma *haszcze* albo *chaszcze* ‘krzaki gęste, niskie i małe’, SW I 273, przyjmując pożyczkę ukr. *chaszczi*, umieszcza *chaszcz* ‘gąszcz, zarośla, krzaki, gęstwina’ i jako gwarowe odsyła do *chróst*, ale tam (SW I 300) formy tej już nie przytacza. SJPD I 841 notuje *chaszcze* ‘gęste krzaki, zarośla, gąszcz, gęstwina’, ilustrując przykładami z „Zabaw Przyjemnych i Pożytecznych” oraz utworów Wiktora Gomulickiego (1851–1919), z powieści mieszczańskiej z pierwszych lat wieku XVII, Jana Parandowskiego (1895–1978) i Józefa Mortona (1911–1994).

*Chaszcze* znane są wreszcie też szeroko w gwarach polskich. Poza wschodnią Polską i gwarami kresowymi (por. Parylak [1877] 1999: 348; Cechosz-Felczyk 2004: 40; Paryl 2004: 29; Lwów 2015 nr 1272; Tarnopol nr 1272) *chaszcze* plt. i rzadziej *chaszcz* m. ‘gęste krzaki, zarośla’ występują m.in. w okolicach Łowicza, Garwolina, Opatowa, Kielc, Brzeska, a nawet we wsi Chelmo na zachód od Radomska (Dejna 1975: 147; SGP III 467–468) i na Kaszubach (Sychta VII 96).

Pokazany przegląd dowodzi, że zarówno historia wyrazu *chaszcze*, jak i jego szeroki zasięg w gwarach polskich przemawiają przeciwko przyjmowaniu tu pożyczki z języka ukraińskiego.

O historii tego wyrazu w języku ukraińskim dotychczas wiemy niewiele. Tymčenko II 460 podaje *хащъ* ‘gęste zarośla’ z miejskiej księgi miasta Łucka z 1570 roku, powołując się na polski *chaszcz*. Poza tym podaje z zabytku datowanego na lata 1717–1734 derywat *хащникъ* ‘zarośla’. Hrinčenko I 389 ma *хащ* ‘chrust’ i w znaczeniu ‘zarośla, krzaki’ z zachodniej Ukrainy (Верхратський) oraz spod Połtawy (Василенко), *хаща* ‘gęsty las, gęstwina’ na pograniczu z Węgrami (Угорщина), *хащинá* ‘gęste zarośla’ spod Czerkasów i *хашиник* ‘drobny chrust powiązany w pęczki’. Janów 2001: 21 przytacza z Huculszczyzny *chaszci*, *chaszcza* ‘zarośla’, Horbacz 1965: 25 *хащі* ‘gęste krzaki, zarośla’ ze wsi Romanów koło Łucka na Wołyniu, Arkuśyn 2016: 580 *хащавинá* ‘bardzo gęsty las’ z Polesia. Z gwar naddniestrzańskich, a więc z Ukrainy zachodniej, znane są nazwy *хаща*, *хвáuи* ‘gęsty las, gęstwina’; *хауи*, *хау*, *хвáuи* ‘krzaki, krzewy’ collectivum (Šyło 2008: 265). Słownik współczesnego języka ukraińskiego podaje jako gwarowe *хащ* w znaczeniu ‘chrust’ i *хащинá* odsyła do *хауи*. Hasło *хауи* (lp. *хауа*) ‘gęsty las’, zarośla, gęstwina’ dokumentuje licznymi przykładami, daje też połączenie wyrazowe *дúки/злýchі хауи* (SUM XI 31–32, por. też ESUM VI 161).

Ten szeroki zasięg wyrazu *chaszcz(e)* w gwarach ukraińskich zdecydowanie przemawia przeciw przyjmowaniu jakiegś pożyczki i należy uznać go za rodzimy również w tym języku. Wniosek może tu być tylko jeden: jest to dawna innowacja polsko-ukraińska. O jej dawności świadczy właśnie tak szeroki zasięg w gwarach: od Połtawy aż po Kaszuby.

### ***Chudoba* ‘zwierzęta domowe’**

Pelcowa 1994: 87, 1997: 192, 193 uznała wyraz *chudoba* w znaczeniu ‘zwierzęta domowe’ za typowo wschodniosłowiański, ukraiński. Pożyczkę ukraińską przyjmuje tu także Rieger [2004] 2019: 146: „W Zielonej i innych gwarach południowokresowych określeniem bydła jest przede wszystkim ukrainizm *chudoba*, natomiast najstarsi znali wyraz *bydło*, choć raczej jako wyzwisko”, „We wsi Siabierki występuje rodzime *bydło*, chociaż w okolicach Kamieńca używa się wyrazu zapożyczonego *chudoba*” (Rieger [2011] 2019: 97). Najszerzej wpływ ten ujmują Krawczyk 2007: 44, zaliczając *chudobę* ‘inwentarz’ do zapożyczeń znanych polszczyźnie regionalnej lub ogólnej.

Szeroki zasięg wyrazu *chudoba* w Słowiańszczyźnie zdecydowanie przemawia przeciwko przyjmowaniu jakiegokolwiek pożyczki wyrazowej. Został on uznany za wyraz prasłowiański i ogólnosłowiański (ESSJ VIII 110–111), ma bogatą dokumentację w różnych znaczeniach, jak ‘bieda’, ‘ubóstwo’, ‘ubogi majątek’,

‘dobytek’, ‘zwierzęta domowe’ itp. Widoczny jest tu naturalny rozwój znaczeniowy: ‘ubóstwo’ > ‘ubogie mienie, ubogi majątek’ > ‘dobytek, zwłaszcza ruchomy’ > ‘zwierzęta domowe jako część tego majątku’ > ‘cały majątek’ (por. ESUM IV 220–221; Bańkowski SE I 160).

Ma on bogate poświadczenie również w języku polskim. SStp I 260 notuje z XV wieku *chudoba* w znaczeniu ‘chudość’ i ‘ubóstwo’, w XVI wieku *chudoba* występuje najczęściej jako ‘ubóstwo, nędza’, rzadziej też ‘ubogie mienie’ i ‘chudość’, licznie udokumentowana jest *chudoba* ‘ubóstwo’, ‘ubogi majątek’, ‘skromny dobytek’ itp. w kartotece SXVII–XVIII, Linde I 272 notuje *chudobę* jako wyraz polisemiczny – ‘ubóstwo, nędza’ ‘ubogi majątek, ubogie mienie’, ‘chudak, nędzarz’, podobnie SWil I 159 ‘ubogie mienie, nędza, ubóstwo’, ‘chudak, nędzarz’.

SW I 306 poza znaczeniami ogólnymi ‘bieda, ubóstwo’, ‘mienienie ubogiego’, ‘chudeusz’ podaje też uznane za gwarowe ‘inwentarz żywy’, ‘bydlę’, ‘chudość’, ‘chuda szkapą’. SJPD I 927 też jako ogólne wskazuje ‘skromny majątek, mienie, gospodarstwo’, a jako gwarowe ‘inwentarz żywy, głównie bydło i konie’ z cytataми, jak podaje Krawczyk 2007: 44, od pisarzy z Kresów lub ze wschodniego pogranicza, Henryka Rzewuskiego, Jana Zacharyasiewicza, Józefa I. Kraszewskiego i Józefa Kłosowskiego, ponadto jako dawne, a dziś gwarowe w znaczeniu ‘ludzie biedni, biedak’, ‘nędzarz’, ‘ubóstwo, nędza’.

Jak już stwierdziliśmy, wyrazu *chudoba* ze względu na jego szeroki zasięg w językach słowiańskich nie należy uznawać w języku polskim za pożyczkę leksykalną. Problemem jest natomiast, czy gwarową *chudobę* jako ‘inwentarz żywy, bydło’ uznamy za pożyczkę ukraińską. W tym celu należy przyjrzeć się dokładniej zasięgowi *chudoby* w tym znaczeniu w gwarach polskich.

W Karpatach, według OKDA, w znaczeniu ‘bydło rogate’ zapisano *chudoba* powszechnie w gwarach ukraińskich, na Słowacji tylko w 7 punktach w jej wschodniej części, w tym w 4 wsiach ukraińskich, w Polsce natomiast zupełnie sporadycznie na wschodzie w punkcie ukraińskim Komańcza i wyjątkowo na zachodzie w miejscowości Przyłęków, powszechnie zaś występuje *bydło*, *byduo* (OKDA 5 m. 72). Tu najpewniej nazwę tę należy przypisać kolonizacji wołoskiej, a jako źródło wskazać język ukraiński. *Chudoba* ‘bydło rogate’ powszechna jest też na Ukrainie zachodniej (por. SDUP 86, nr 569), na Huculszczyźnie (por. Janów 2001: 28; Chobzej, Jastrems’ka 2013: 627; Grycak 2008: 20), u Łemków (por. Rieger 1995: 35, 122), na Polesiu (por. Arkušin 2016: 590).

Okazuje się jednak, że *chudoba* ‘inwentarz żywy, głównie bydło’ ma znaczny zasięg również w gwarach polskich. Horodyska-Gadkowska, 1967, m. 3, s. 73 notuje *chudobę* w tym znaczeniu z Małopolski, z pogranicza Suwalszczyzny i Mazur i z południowego Pomorza spod Sępólna Krajeńskiego, Tucholi oraz Bydgoszczy i Mazur, SOWM I 315 *chudobę* wymienia m.in. w znaczeniu ‘zwierzęta domowe, żywy inwentarz’ z Warmii i Mazur. W SGP IV 124–125 *chudobę* jako ‘inwentarz żywy, głównie bydło’ odnotowano głównie z Małopolski południowej i wschodniej, z Podlasia (por. też z Ciechanowca u Maryniakowej),

i Suwalszczyzny (por. też w RóżnSłow 109 z Ratasiewicza), u Polaków z dawnych Kresów Wschodnich, ale też ze Śląska (por. SGŚ IV 185), spod Opoczna, Piotrkowa Trybunalskiego oraz z południowego Pomorza.

Przy tak rozległym areale należy przyjąć, że *chudoba* w znaczeniu ‘inwentarz żywy, głównie bydło’ jest/była właściwa gwarom polskim, jest w nich rodzima. Z konkurujących tu ze sobą nazw *bydło* i *chudoba* ta druga dzięki wsparciu ukraińskiemu w tej rywalizacji, jak się zdaje, zwycięża.

W znaczeniu ‘inwentarz żywy’ i/lub ‘zwierzęta domowe z wyjątkiem konia i owiec’ u przesiedleńców spod Lwowa odnotowano z Wołostkowa *χudoba*, z Białego *bydło* i *χudoba*, z miejscowości Tuligłowy *χudoba* (por. też Paryl 2004: 30 *chudoba*), z Ilnika *bydło*, z Siemianówki, Wołczuchów i Kołtowa *bydło* i *χudoba* (Lwów 2015, nr 421, 476), u przesiedleńców spod Tarnopola: z Hanaczowa i Kozłowa *χudoba*, Firlejowa *χudoba* ‘inwentarz żywy’ i *bydło* ‘z wyjątkiem konia i owiec’, z Boryczówki *χudoba* i *bydło*, z Sorocka *χudoba*, z Borków Wielkich *χudoba* i *bydło* ‘też z wyjątkiem konia i owiec’, z Kaczanówki *χudoba* (Tarnopol 2007, nr 421, 476). Znajomość wyrazu *chudoba* w znaczeniu ‘zwierzęta domowe’ w polskich gwarach kresowych potwierdzają poza tym Cechosz-Felczyk 2004: 43, 283 z Podola: z Oleszkowic (też *chudoba rogata* ‘bydło rogate’) i Hreczan, Lewaszkiewicz 2017: 397 *chudoba* ‘bydło’ u przesiedleńców z Nowogródka. Wiele miejsca przedstawieniu występowania w tym znaczeniu pary wyrazów *bydło* i *chudoba* ‘zwierzęta domowe, bydło’ w polskich dialektach kresowych poświęca Rieger 2019: 20, 43, 89, 97, 134, 146, 154, 156, 158.

Widać zatem, że *chudoba*, również w gwarowym znaczeniu ‘inwentarz żywy’, zwierzęta domowe’, ‘bydło’, jest u nas rodzima, jedynie jej znaczną żywotność w polskich dialektach kresowych należy przypisać współoddziaływaniu języka ukraińskiego.

### ***Chusta* ‘płat płótna lub innej tkaniny do ubioru’, *chusty* ‘bielizna (do prania)’**

Wyraz *chusta* nie ma ustalonej etymologii, uważany jest za dialektyzm prasłowiański: *\*χusta* < *\*χut-ta*, powiązany z *\*χytiti*, *\*χvatati*, a znaczenie ‘tkanina’ wyprowadza się z pierwotnego ‘zdobycz’ lub uznaje za pożyczkę z rumuńskiego *fûsta* ‘spódnica’ (ESSJ VIII 117; ESUM VI 224), gdzie zapewne jest bałkanizmem pochodzenia łacińskiego (Mańczak PSE 24) lub włoskiego (por. ESSJ VIII 117; ESUM VI 224).

Wypowiedzi na temat stosunku nazw ruskich do polskich są zupełnie przeciwstawne. Vasmer ESRJ IV 286 uważał, że wyrazy wschodniosłowiańskie z tym rdzeniem pochodzą najpewniej z polskiego, co podtrzymuje ESSJ VIII 117. Inni przyjmują pożyczkę rumuńską i pośrednictwo ukraińskie, por. Sławski SE



I 89–90, ESUM 224, Bańkowski SE I 161–162, Boryś SE 72, Kostecka-Sadowa 2015: 177, 196, 200.

Poza tym za pożyczkę z ukraińskiego uważa się wyraz *chusty* w znaczeniu ‘bielizna’, ‘brudna bielizna’, ‘bielizna do prania’, por. Pelcowa 1994: 88, 1997: 192, 197, 2001: 66, 2012: 258, 2015b: 93, Rieger [2011] 2019: 170.

Wyraz *chusta* w językach słowiańskich ma ograniczony zasięg, występuje tylko w językach wschodniosłowiańskich oraz w języku słowackim i polskim.

Ma ona dawne poświadczenie staroruskie w gramocie Wielkiego Księcia/Kniazia Aleksandra Witolda dla Żydów litewskich z 1388 roku: „А о тых то речехъ жадного габання не чинечи, вунявши одноѣ кривавоѣ мокроѣ **хусты** светоѣ костелное” (Srezniewski III 1424). Później Dal IV 569 notuje ros. *хýcма*, *хýcтка* ‘kawałek grubego płótna’, *хýcты* ‘bielizna (do prania)’ jako regionalne południowo-zachodnie, a SSRLJ XVII 528 określa je mianem ukraińskich i południoworosyjskich.

Również dla języka ukraińskiego jako przykład podawany jest tekst ze wspomnianej gramoty z roku 1388 w wersji alfabetem łacińskim „wyniawszi odnoje kriwawoje, mokroje **chusty** swietoje, kostelnoje” (SSUM I 515 s.v. *крававый* i II 521), potem Tymčenko II 467 notuje z XVI wieku *хустка* ‘chustka’ i *хусты* ‘bielizna’, a Hrinčenko IV 380, 420 ma formy *хýcма*, *хýcтка* ‘kawałek płótna’, *хýcти*, *хýcтя* ‘bielizna’ (do prania) oraz jako regionalne *фýcма*, *фýcтка*, *фустина*, słownik współczesnego języka ukraińskiego zaś tylko postaci z nagłosowym *x*: *хýcма*, *хýcтка* ‘kawałek płótna, tkaniny’, pl. *хýcти*, dial. *хýcтя* ‘bielizna’ (SUM XI 175–176).

W języku białoruskim najdawniejsze użycie wyrazu *хусма* też dokumentowane jest przykładem z gramoty z 1388 roku. Kolejne jej poświadczenie pojawia się w XV wieku, a w wieku XVI i XVII *хусма* i *хустка* stają się już powszechne (HSBM XXXVI 184, 185). Dziś brus. *хýcма*, *хýcтка* ‘kawałek płótna, tkaniny’ znane są zarówno w języku literackim (TSBM V/2, 222), jak i w gwarach (SPZB V 330–331). W znaczeniu ‘brudna bielizna’ białoruski atlas gwarowy notuje w obwodzie grodzieńskim formę liczby mnogiej *хýcты* i sporadycznie collectivum *хýcтя* (LAB III 108, s. 56).

Wyrazy *chusta* i *chustka* dosyć mają dosyć bogatą dokumentację również w języku słowackim. *Chusta* i *chustka* ‘kawałek płótna, tkaniny’, ‘chustka’ znane są od XVI wieku (HSSJ I 482), w gwarach występują w większości dialektów wschodniosłowackich, najszerzej w znaczeniu ‘chustka na głowę’. Gwarowy atlas słowacki notuje *xustka* w znaczeniu ‘chustka zakładana na plecy’, również w licznych połączeniach wyrazowych *veľka xustka* (*hustka*), *zimušna/zimušna xustka*, a także ‘chustka na głowę’ *xustka* (*hustka*), *xustečka* (*hustečka*), w Zemplinie *xustočka*, ‘chusteczka do nosa’ *xustečka* (*hustečka*) (ASJ IV m. 400, m. VII 9, s. 205–206, 211). Słownik gwarowy podaje *chusta* ‘wielka ciepła chusta’, sporadycznie pl. *chusty* ‘bielizna (do prania)’, *chustka* ‘chusta zakładana na głowę, na szyję’, ‘wielka, ciepła chusta’ (SSN I 690).

Machek ES-1, 165 słowackie *chust* ‘chusteczka’ i wschodniosłowackie (*c*)*hustka* uważa za pożyczki z języka polskiego. Bardziej prawdopodobne byłoby zapożyczenie z języka ukraińskiego, ale tak dawna i obfita dokumentacja pozwala ewentualnie przyjąć też ich rodzimość w języku słowackim.

*Chusta, chustka* i pochodne są rozpowszechnione również w języku polskim. SSStp I 260–261 rejestruje *chusta* ‘chustka na głowę’, pl. *chusty* ‘odzienię, bielizna’ z XV-wiecznych mazowieckich zapisków sądowych, z *Rozmowy mistrza Polikarpa ze śmiercią* oraz z *Rozmyślania Przemyskiego*, poza tym ma *chustkę* ‘płat płótna’, może ‘część odzienia’ z XIV-wiecznych *Kazań świętokrzyskich*. Również w SPXVI III 339–340 *chusta* ‘płat płótna lub innego materiału, szmata’, a także ‘ubiór, odzienię, bielizna’ ma świadectwa z licznych zabytków, m.in. z Grzegorza Knapskiego, dawnych słowniczków, ze Stefana Falimirza, Mikołaja Reja, Marcina Bielskiego, przekładów Biblii, z prawnych zapisków z Kościerzyny itp., poświadczane są też derywaty *chustka, chusteczka* itp.

Podobnie wielokrotnie pojawia się *chusta, chustka* i pochodne w znaczeniu ‘(obrebiony) płat płótna do obwinienia lub zawiązania’, a także ‘bielizna’ w kartotece SXVII–XVIII wieku, u Lindego I 274, w SWil I 159 i w SW I 307. SJPD I 930 określa *chustę* jako ‘płat płótna do różnych celów, najczęściej jako ubiór lub bielizna pościelowa’, wymienia również derywaty *chustczyna, chusteczka, chustka*.

*Chusty, chuście* ‘bielizna’ mają również dosyć duży zasięg w gwarach polskich. Występują w zwartym szerokim pasie na pograniczu wschodnim. Notuje je często Pelcowa 1985: 34, 1994: 74, 88, 1997: 192, 197, 198, 2001: m. 63 oraz SGL VII, 2020: 83–89 i SGL VIII 2020: 94 – właściwie na całej Lubelszczyźnie, Osipowicz 2009: 61 spod Augustowa, Czarkowski 2009: 179 z ziemi drohickiej, Gloger 1893: 807 spod Tykocina. Poświadczane są w polskich gwarach południowokresowych, np. w Tuligłowach pod Lwowem (Paryl 2004: 30), na Podolu (Cechosz-Felczyk 2004: 43). W MAGP IX 441, s. 119–121 występują jednak także w sposób zwarty poza ścisłym pasem wschodnim, sięgając w dwóch miejscach w sposób zwarty dużo dalej na zachód, a mianowicie aż po Grójec, Opoczno i Radom oraz po Tarnobrzeg, Busko i Mielec. Potwierdza to również SGP IV 137 poświadczaniami wyrazu *chusty* spod Radomia, Ilży, Garwolina, Grójca, Skierniewic, Kozienic, Opoczna; przytacza poza tym *chusty* w znaczeniu ‘szmaty, gałgany, łachmany’ aż u Słowińców pod Słupskiem. O wielkiej żywotności tego rdzenia w dialekcie słowińskim świadczy aż ponad 10 utworzonych od niego derywatów (Lorentz PW I 290). Trudno sobie wyobrazić, że dostały się one tam w wyniku kontaktów gwarowych lub za pośrednictwem polskiego języka literackiego.

Zatem historyczne oraz gwarowe przykłady polskie nie dostarczają jednoznacznie przekonującego dowodu, że ta pożyczka dostała się do języka polskiego za pośrednictwem ukraińskim. Może trzeba tu przyjąć dawną wspólną pożyczkę rumuńską na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim. Później najlepiej utrzymała się ona na Ukrainie, ale język ukraiński nie musiał być pośrednikiem w jej szerzeniu się na gruncie słowackim i polskim.

***Kołosza, cholosza* ‘nogawka’, *cholosznie* ‘spodnie’**

Ze względu na występujący w wyrazach *kołosza*, *cholosza* ‘nogawka’ i *cholosznie* ‘spodnie’ pełnogłos stanowią one niewątpliwie pożyczki z języków wschodniosłowiańskich (por. Sławski SE I 74; ESUM II 524; Kurzowa 1993: 372; Kostecka-Sadowa 2015: 176–177; 183–184). Dalsze pochodzenie nie jest w pełni ustalone i bywa przedstawiane różnie, dlatego warto dokładniej omówić różne formy tych wyrazów.

Zazwyczaj dla obu wyrazów przyjmuje się pochodzenie romańskie: bezpośrednio z łacińskiego *calcea*, albo raczej z języków retoromańskich lub z języka friulskiego/furlańskiego. Wzajemny stosunek obu tych form bywa rozmaicie traktowany. Zwykle oba wyrazy rekonstruuje się jako psł. *\*kol-ša* i *\*χol-ša* < *\*χol-ča*, podawane łącznie lub jako odrębne hasła. Obie formy uznaje się za pożyczki romańskie, por. Berneker I (1909) 510, Vasmer ESRJ II 297, Bezłaj I 195, BER II 425–426, ESSJ VIII 56 (*\*χolča*) i X 151 (*\*kolša*), niektórzy jednak uważają, że formy z rdzennym *\*χol-* są rodzime oraz łączą je z pol. *chlonać* (Lehr-Splawiński 1939: 40) i z ros. *хóлумъ*, ukr. reg. *холуму* ‘czyścić, pielęgnować’ (Vachros 1959: 108–110). Słownik etymologiczny języka ukraińskiego wykazuje niekonsekwencję: najpierw obie formy ukraińskie *колóша* i *χолóша* ‘nogawka’ uważa za dawne zapożyczenie z języków romańskich (ESUM II 524), w późniejszym tomie zaś ukr. *χолóша* ‘nogawka’ wyprowadza z psł. *\*χol-ša*, uważając za derywat od psł. *\*χoliti* ‘czyścić’ (ESUM VI 197–198). Kostecka-Sadowa 2015: 183–184 połączyła te różne tłumaczenia w jedno, wyprowadzając *kołosza*, *cholosza* ‘nogawka’ z psł. *\*kolša*, wywodząc je z *\*χolča*, powiązanego z psł. *\*χoliti* ‘czyścić, pielęgnować, ubierać’, co sugeruje genealogię słowiańską, ale w nawiasie podaje pochodzenie romańskie. Należy jeszcze dodać, że Skok I 670 jako źródło podaje łac. *calcea*, ale zakłada jeszcze kontaminację z wyrazem *cholewa*, a ESBM IV 192–194 w obszernym artykule przytacza niezwykle bogatą dokumentację dla formy *kološa* i jej derywatów w językach słowiańskich, krytykuje przedstawiane wcześniejsze poglądy, jednakże sam wyraźnie tego pochodzenia nie ustala.

Przyjmujemy, że omawiane wyrazy stanowią dawną pożyczkę, jeszcze sprzed metatezy. Romańskie – zapewne dawne friulskie/furlańskie *\*kalča* < łac. *calcae* ‘trzewiki’ (Bezłaj I 195) – uległo w językach słowiańskich regularnej metatezie: w południowych na *tlat*, we wschodnich na formy z pełnogłosem, por. np. południowe: słwn. *hlāče* ‘spodnie’, dial. *hlāča* ‘pończocha’ i liczne derywaty oraz pochodne nazwy miejscowe (Bezłaj I 195), sch. *hläča*, pl. *hläče* ‘pończocha’, ‘spodnie’, ‘nogawka’ (Skok I 670) i wschodnie: brus. *калóша* ‘nogawka’ (TSBM II 592), w gwarach też *колóша*, *калóйша*, *калашá* ‘nogawka’ i liczne derywaty (SPZB II 379), ukr. *холóша* i dial. *колóша* ‘nogawka’ (ESUM II 524), ros. dial.

południowe o szerokim zasięgu *кало́ши, коло́ши* ‘nogawka’, ‘dolna część spodni’, *кало́ши* ‘dolna część nogawki (od kolan)’, ‘spodenki dla dzieci’ (Dal II 79, 142; SRNG XII 364).

Już na gruncie słowiańskim od zapożyczonych *\*kol-ša* i *\*χol-ša* < *\*χol-ča* powstał derywat *\*kolšьna*, reprezentowany zarówno na południu, jak i na wschodzie Słowiańszczyzny, por. sch. *кля́шња*, pl. *кля́шње* ‘grube sukno’, ‘pończocha’, ‘spodnie z sierści’, mac. *клашина* ‘sukno samodziałowe’ i liczne derywaty (TRMJ II 525), bułg. dial. *кля́шине, кля́шина, кля́шня* ‘gruby wełniany materiał’, *кля́шник* ‘wełniane górne ubranie męskie lub żeńskie, często bez rękawów’ (BER II 425–426), brus. dial. *кало́шня, кало́шни* ‘nogawica’ (ESBM II 192), ukr. dial. *коло́шині, холо́шині* ‘zimowe spodnie z sukna’ (ESUM II 524).

Niezależnie od tego, jak będziemy tłumaczyć formy od rdzenia *\*χol-*, wszystkie formy z pełnogłosem należy przypisać wpływowi języków wschodniosłowiańskich.

Na Polesiu Tarnacki 1939: 24, m. 35 w znaczeniu ‘nogawka’ notował powszechnie *koł'ośa*, też *koł'ośva*. Występowanie omawianego leksemu na tym obszarze potwierdza wydany współcześnie słownik gwar zachodniego Polesia: *кало́ша, го́лошва, хо́лошва, хло́шва, куло́шва, кало́шва, колéшва* (Arkušyn 2016: 236). Do tego kompleksu nawiązują gwary wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie. W AGWB IX m. 473, s. 200–201 na całym niemal obszarze, z wyjątkiem niewielkiego skrawka południowego i na zachodzie między Supraślą i Narwią, powszechnie notowano *kał'ośa* (*gał'ośa*, z przestawką *łał'ośa*).

Tarnacki 1939: 24, m. 35 na pograniczu białorusko-ukraińskim w okolicach Prużan, Brześćcia, Kowla, a zwłaszcza w pasie nadbużańskim, a więc głównie w gwarach typu ukraińskiego, odnotował innowację *kl'eśńa, kl'eśńa* ‘nogawka’, której jednak w gwarach polskich na tych terenach nie znaleźliśmy. Może mamy tu do czynienia z nawiązaniem semantyczno-formalnym do wyrazu *klesznia* ‘część chomąta’, znanego m.in. w języku rosyjskim.

Jako pożyczka weszła do polszczyzny na Litwie oraz do gwar polskich na pograniczu wschodnim. Walicki 1886: 155 pisze: „*kołosza* – wyraz powszechnie używany, wzięty z białoruskiego, znaczy nogawka, nogawica”, Łętowski 1915: 94–95: „*kołosza* wyraz wzięty z języka ukraińskiego, dziwoląg ten oznacza na Litwie nogawicę, nogawkę”. Karłowicz 1984: 45 notuje z Litwy *kołosza, kałosza*, Turska 1982: 74 *kołośa* ‘nogawka’ z brus. *kalaś'a*. Nowowiejski [2000] 2010: 280 przyjmuje tu wpływ z języka białoruskiego. *Kałosza, kołosza* znana jest w gwarach polskich na Litwie (Zdaniukiewicz 1972: 156; Rieger, Masojć, Rutkowska 2006: 227) i na Brasławszczyźnie (Smułkowa 2009: 319, Rieger 2014: 121) oraz na pograniczu wschodnim pod Sejnami, Supraślem, Dąbrową Białostocką i Sokółką (Zdancewicz 1966: 32; Kowalska 1975: m. 71, s. 82; RóżnSłow 2014: 165; Nowowiejski [1992] 2010: 244) i pod Knyszynem *kałosa* ‘nogawka’ (Rembiszevska 2006: 36, 178, 2007: 17, 34, 128, 153).

*Cholosznie* ‘spodnie’ pojawiają się w języku polskim w XVI wieku. SPXVI III 285 podaje z dodatkowego źródła z r. 1521 „Item pastori ad Lubrza pro *holossnye* Dedimus grossos 3 ½” (por. Minikowska 1980: 34). Dalsze przykłady znajdujemy w kartotece SXVII–XVIII z zabytków związanych z południowo-wschodnią Polską: z Regestru złoczyńców grodu sanockiego (1554–1638) „Przedał... troje *cholosznie*, co był u popa moczarskiego wziął”, „gdym szedł od krawca z *choloszniami*”, z akt w Muszynie (1654) „mnie *cholosznie* sył Wachnio sołtys krzyczowski”, z Woli Jasienickiej koło Brzozowa (1742) „Ten, co na warcie był w krótkiej gurbanie, w *cholośniach*, w kyrpcach”, z 1700–1740 „Bo Moskała po Wiśle do morza puścili, A drugich po *cholośniach* dobrze wyłupili”.

Linde, SWil i SJPD wyrazów tych nie notują, natomiast SW I 291, wskazując na źródło ukraińskie, przytacza jako gwarowe *cholosznie*, *holosznie*, *cholosznik*, *choluśnik* ‘spodnie płócienne chłopskie, portki’, dokumentując przykładami z Tomasza T. Jeża „miał na sobie *cholosznie* z płótna zgrzebnego” oraz z *Króla i Bondaryny* (1875) Józefa I. Kraszewskiego „Był to Sydor Bondar, [...] w jednej koszuli, butach i *choloszniach*, podpasany pasem zielonym w baraniej czapce” (s. 90).

Również zasięgi omawianego wyrazu w gwarach prowadzą do źródła ukraińskiego. Na terenie Polski we wschodniej części Karpat aż po Łomnicę zanotowano *chołuośne*, *chołośne* ‘spodnie męskie z sukna samodziałowego’, na Słowacji też we wschodniej połowie aż po Myto nad Ďubierom *chołuośne*, *chołośne*, *chołośni*, najpowszechniej zaś w gwarach ukraińskich *chołośni*, *chołośni* itp. (OKDA 2, m. 9, s. 32–33). Występowanie nazwy *cholośne* (*holośne*, *kolośne*) w gwarach słowackich aż po Brezno w środkowej Słowacji potwierdza słowacki słownik gwarowy SSN I 673 oraz słowacki atlas językowy (ASJ IV 201).

Szeroką znajomość nazwy *холóшн’и*, *холóс’н’и* ‘spodnie wełniane’, ‘spodnie z grubego samodziału’ w ukraińskich gwarach zachodnich dokumentują bogate zbiory materiałowe z tych terenów (SDUP 67). Występuje ona na Huculszczyźnie (Janów 2001: 26; Negryč 2008: 179), u Łemków (Stieber AJDŁ I m. 43; Rieger 1995: 36), w ukraińskich dialektach nadszańskich (Rieger 2017: m. 77). *Холóшні* ‘spodnie z grubego białego sukna’ podaje też Hrinčenko IV 409, a słownik języka współczesnego uznaje za gwarowe (SUM XI 123).

Na Białorusi jest to wyraz rzadki, SPZB II 371, 379 notuje sporadycznie w znaczeniu ‘nogawka’ ze wschodniej Białorusi *калашнiя*, *калóшні* oraz z samej północny znad granicy rosyjskiej *калашавiнiя*.

Pożyczka *cholosznie*, *cholocznie*, *kolosznie* ‘spodnie wełniane’, ‘spodnie z grubego samodziału’ ma dosyć bogate poświadczenie w gwarach południowo-wschodniej Polski oraz w polskich gwarach kresowych. W MAGP XII m. 565, s. 68–71, m. 597, s. 186 i w SGP IV 17–18 notowano je w okolicach Nowego Targu, Nowego Sącza, Krosna, na wschodniej Rzeszowszczyźnie i w południowo-wschodniej Lubelszczyźnie (por. też Pelcowa 1994: 87, 1997: 193, 199, 2012: 258, SGL VII 82, m. 6), a pod Tomaszowem Lubelskim poświadczono w tym

znaczeniu *choluśnik*, *chołosznik*. Poza tym zapisano u przesiedleńców z Ukrainy: z Hanaczowa koło Przemyślan i ze Starej Huty koło Buczacza *chołosznie*, z Majdańskiej Huty koło Zdołbunowa *kołosznie*. Kremer [1870] 1999: 318 podawał *chołosznie* z Podola, a Parylak [1877] 1999: 348 spod Drohobycza.

Zakres pożyczek poszczególnych form od omawianego rdzenia przedstawia się bardzo różnie, mogły się one dokonać niezależnie.

### ***Lukno i ustaw ‘naczynia na miód’ jednocześnie ‘miary miodu’***

Nazwy *lukno* i *ustaw* jako ‘naczynie do przechowywania miodu’, a jednocześnie jako ‘miara miodu’, zajmują ważne miejsce w dawnej terminologii bartniczej przedstawionej z wielkim znawstwem przez Agatę Kwaśnicką-Janowicz (2018: 225–231, 2020: 220–221). Obie sięgają epoki prasłowiańskiej, ale pierwsza jest ogólnosłowiańska, druga natomiast ma w Słowiańszczyźnie ograniczony północno-wschodni zasięg regionalny.

Nazwom tym poświęcono dotychczas wiele uwagi, a na temat ich rodzimości w języku polskim zdania są podzielone. Nie mają one cech formalnych wyraźnie przemawiających za obcością/rodzimością w języku polskim, w związku z tym trzeba dokładniej przedstawić ich zasięgi w językach słowiańskich z uwzględnieniem szczegółów w słownikach często pomijanych.

O szerokim zasięgu wyrazu *lukno* ‘naczynie’, a jednocześnie ‘miara miodu’ pisano już dawno. Kutrzebianka 1938: 96, powołując się na ówczesną literaturę (Brandl 1876: 199; Miklosich 1886: 175–176; Niederle 1921: 166; Mażuranić 1908–1922, t. V, hasło *mjera*), pisała o występowaniu nazwy *lukno* na Rusi, w Serbii, w Czechach i na Węgrzech. Późniejsze badania zasięg ten bardzo rozszerzyły, może najpełniejszy zestaw daje ESSJ XVI (1990) 149, ale i tu pominięto język polski. Wskazujemy materiał uwzględniający możliwie wszystkie języki słowiańskie.

W języku słoweńskim występują dwie formy: *lókno* ‘danina składana proboszczowi’ we wschodniej Styrii, w tym w materiałach Miklosicha i Janežiča (Plet I 529) oraz *lukno* ‘ts.’ z materiałów C. Čafa reprezentującego dialekt regionu Fram spod Mariboru i Celja (Plet I 536). Obie te formy przytacza również w swoim słowniku etymologicznym Bezljaj II 149. Przykłady te są ważne, bo wskazują na dawną prasłowiańską oboczność  $\varphi : u$ . RHSJ VI 213 ma *lukno* w znaczeniu ‘miara żyta’, które według redakcji rozwinęło się z psł. ‘koszałka, koszyk’, RSHJ XI 619 *лѹкно* ‘danina składana przez wiernych duchownym katolickim’. Skok II 280–281 łączy je z wykazującym oboczność rdzeniem *\*lōk-* i *\*luk-* i zwraca uwagę, że wyraz ten od Słowian przejęli Węgrzy jako *lukma*.

W językach wschodniosłowiańskich omawiana nazwa ma bardzo dawne poświadczenia. Sreznewski II 54 i SRJ XI–XVII notują *лукно* już od XII wieku

(np. w tekście *Prawdy Ruskiej*) w znaczeniach ‘naczynie drewniane lub z łyka do przechowywania miodu’ i ‘miara pojemności produktów sypkich i płynnych’, por. też Dal II 272. Z języka ukraińskiego SSUM I 558 podaje *лукно* ‘miara miodu’ z 1386 r., SUM XVI–XVII XVI 109 *лукно* ‘naczynie na miód’ i Tymčenko I 409 *лукно* ‘kosz na miód’ w XIX-wiecznym słowniku małorusko [ukraińsko]-niemieckim zanotowano *лукно* ‘gniazdo bobra’ (Żelechowski I (1886): 415). Białoruski słownik historyczny ma kilka potwierdzeń występowania wyrazu *лукно* w znaczeniu ‘miara produktów sypkich i lepkich, ciągliwych’ z XV–XVI wieku oraz jeden przykład w znaczeniu ‘rodzaj daniny’ z 1387 r. (HSBM XVII 132).

We współczesnych wschodniosłowiańskich językach literackich wyraz *лукно* już nie jest podawany. Znalezione są tylko pochodne: ros. *лукóшко* ‘koszyk z łyka lub wici wierzbowych’ (SSRLJ VI 395) i brus. dial. *лукóшка* ‘kosz, łubianka’ (SPZB II 681), poza tym *лукно́* ‘miara ziarna, mąki itp.’ ma dosyć szeroki zasięg w gwarach rosyjskich; zanotowano je m.in. pod Nowogrodem, Pskowem, Twerem oraz w dialektach rosyjskich na terenie Łotwy i Litwy (SRNG XVI 189).

*Lukno* było dobrze znane też Słowianom zachodnim. W dawnym języku czeskim *lukno* oznaczało ‘kosz z kory drzewnej’, ‘miarę pojemności na zboże i miód’ (Jungmann II 360; Kott I 952, VI 900; PS II 647; SSJČ I 1141’ por. też Machek ES-2: 343). W języku słowackim *lukno* n. i *lukna* f. ‘miara pojemności przedmiotów sypkich’ rejestrowano od XVI wieku (HSSJ II 238; por. też Blanár 1961: 129, 152, 175, 279), współcześnie jako nazwa ludowa i przestarzała oznacza starą miarę pojemności około 90 litrów (SSJ II 65).

Jedynie w językach łużyckich pojawia się tylko derywat: dłuż. *luknaško* ‘boczna przegródka w górnej części skrzyni na odzież’ i głuż. zachodnie *luknješko* ‘małe okienko w budynkach gospodarskich’ (Muka I 792; Schuster-Šewc II 788).

W świetle przedstawionych materiałów słowiańskich również polskie *lukno* należy uznać za wyraz dawny, sięgający najpewniej okresu prasłowiańskiego. Ma ono u nas liczne poświadczenia z XIV–XV wieku (1387–1449), występujące tylko w jednym zabytku, mianowicie w *Kodeksie wileńskim*, zawierającym tłumaczenia przywilejów króla Władysława Jagiełły, księcia Aleksandra Witolda i kilku dostojników w Wielkim Księstwie Litewskim. SSStp IV 129 przytacza niemal wszystkie przykłady, pomija np. „yeszcze przydalysmy koszdey czyrkwy *vstawne lukno*” (1389, s. 30), cytuje materiał z trzech zeszytów *Kodeksu wileńskiego*, a w wykazie źródeł podaje tylko dwa zeszyty. Częste są połączenia typu *stawne lukno* (1387, s. 7, 1397, s. 52, 1411, s. 85) i *ustawne lukno* (1387, s. 19, 1389, s. 30, 1395, s. 41), co należy rozumieć jako *lukno* (miara miodu) ‘ustanowione, ustalone, zgodne z przepisami’. Należy dodać, że połączenie *ustawne lukno* notuje też słownik historyczny języka białoruskiego: „с *лукномъ* *установнымъ* меду на рече на Узле” 1473 (HSBM XVII 132–133).

W związku z konsekwentnie występującą w języku polskim samogłoską *u* powstaje pytanie, czy można formę tę uznać za rodzimą jako kontynuację prasłowiańskiej oboczności *o* : *u*, czy należy przyjąć pożyczkę ruską.

Brückner 1908: 355 przy omawianiu tej oboczności zestawia *lukno* z rdzeniem *łacz-* i o możliwości pożyczki w języku polskim nie wspomina, podobnie jak i słowiańskie słowniki etymologiczne (Vasmer ESRJ II 532; Skok II 280–281; Bezlaj II 149; ESUM III 303–304; ESSJ XVI 149), a także Trubaczow 1966: 164–166 w swojej monografii o terminologii rzemieślniczej. Sławski 1939–1947: 277, pisząc o tej oboczności pod rdzeniem *\*lōk-* : *\*luk-*, wyrazu *lukno* w ogóle nie wymienia, za rodzime uznaje *Paluki*, uważa natomiast, że *luk* jako nazwę broni łątko uważa za pożyczkę. Jak widać, sama prasłowiańskość tej oboczności świadczy jedynie, że postać z *-u-* może, ale nie musi być rodzima. O stpol. postaci *lukno* ‘naczynie, jednocześnie miara miodu’ Sławski wypowiada się w słowniku etymologicznym:

pol. i słwn. postaci z rdzennym *-u-* mogą się tłumaczyć jako jeden z wypadków już-prasłowiańskiej oboczności  $\varphi : u$ . Geografia przykładów staropolskich z XIV–XV wieku wskazywałaby jednak raczej na lokalny rusycyzm (Sławski SE V 307–308).

Pożyczkę ruską przyjmuje tu także Kwaśnicka-Janowicz (2018: 225–227, 2020: 220–221). Jest to bardzo prawdopodobne, zwłaszcza że w językach wschodniosłowiańskich wyraz ten występował powszechnie przez kilka wieków, w języku polskim zaś pojawia się tylko w jednym zabytku, do tego związanym z Wileńszczyzną. Jednak dawnej, prasłowiańskiej oboczności tak zupełnie wykluczyć nie można.

Należy jeszcze wyjaśnić pewną sprzeczność w wywodach Sławskiego, który w SE V 307–308 pod hasłem *lukno* podaje bez wskazania źródła [a jest to Sychta III 30] „por. kasz. *Łukno* ludowa nazwa jeziora *Kno* między Mściszewicami a Podjazami”. Gdyby ten przykład był w pełni wiarygodny, to dla stpol. *lukno* trzeba by bez najmniejszych wahań przyjąć prasłowiańską oboczność  $\varphi : u$  i stwierdzić jej niewątpliwą rodzimość w języku polskim. Wpływ ruski na powstanie ludowej nazwy w centrum Kaszub pod Kartuzami należy uznać za niemożliwy. Z podanym tu *Łuknem* niewątpliwie wiąże się zanotowana przez Sychtę III 30 nazwa lasu *Łuknica* w Podjazach. Poza tym jednak w materiałach kaszubskich podane nazwy nie mają żadnego potwierdzenia. Powstały zapewne przez przekształcenie jakiejś innej nazwy. Dzięki pomocy profesora Jerzego Dumi udało się ustalić, że w tej lokalizacji na mapach dla tego samego jeziora podawane są tylko nazwy *Kno* i *Okno*.

Poza tym *Łukno* występowało jako nazwa miejscowa i wodna na Kresach Północno-Wschodnich: na Litwie jako nazwa kilku jezior: w powiecie wileńskim koło folwarku Komarowszczyzna (SGKP IV 307), w powiecie trockim: koło zaścianka szlacheckiego Lidziańcze (SGKP V 220 i 818), w pobliżu zaścianka Opaciszki (SGKP VII 538) i pod Prudczanami (SGKP IX 74) oraz jako nazwa zaścianka szlacheckiego koło Święcian, a na Łotwie jako nazwa wsi w powiecie rzeżyckim (SGKP V 817). Te ojkonimy i hydronimy jednak nie stanowią



żadnego dowodu świadczącego o rodzimości bądź obcości formy *lukno* w języku polskim.

Staropolski *ustaw* jako ‘jakaś miara miodu’ za rutenizm uznała redakcja *Słownika staropolskiego* (SSStp IX 461). Podtrzymywał to Wiesław Witkowski 2013: 165, zakwestionował natomiast Adam Fałowski w referacie wygłoszonym na międzynarodowej konferencji naukowej *Symposium Etymologicum. Śladami myśli etymologicznej, W stulecie urodzin wybitnego sławisty i etymologa Profesora Franciszka Sławskiego*, Kraków 25–27 maja 2016 roku, zwracając uwagę, że we wschodniej Słowiańszczyźnie wyraz ten jest słabo znany. Materiały z tej konferencji nie zostały opublikowane, ale w późniejszej swojej publikacji Fałowski powtarza, że w słowniku Izmaila I. Srezniewskiego wśród 20 znaczeń staroruskich tego wyrazu brak znaczenia ‘jednostka objętości ciał płynnych’ (Fałowski 2018: 38) i możliwość wpływu ruskiego odrzuca, podobnie Agata Kwaśnicka-Janowicz 2018: 231.

Znane obecnie materiały słowiańskie pozwalają dokładniej określić miejsce tego dawnego terminu bartniczego w Słowiańszczyźnie.

W języku staropolskim *ustaw* ‘jakaś miara miodu’ poświadczony jest kilkoma przykładami z XV wieku (1435–1499), podobnie jak nazwa *lukno*, jedynie z *Kodeksu wileńskiego*, np. „cum tributo mellis [...], dimidiam alterm pullam, vstaw dictam” 1435, s. 157, „sex pullas magnas al. szeszc vsthawow mellis [...] 1495, s. 503 (SSStp IX 461, redakcja uznała wyraz za rutenizm). Poza tym zostały zanotowane derywaty: *póhustawa* „mellis al. duarum pullarum al. puolustwi” 1436 z tego samego kodeksu i „medium astaminis mellis al. polustawa” (1470) ca 1540 z archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie (SSStp VII 19) oraz *pulstawne* „mediam pullam dictam pulstawne mellis [...]” 1391 z *Kodeksu wileńskiego* w znaczeniu ‘połowa miary miodu zwanej ustaw, składana jako danina’.

Podobne potwierdzenia mają te wyrazy w dawnym języku białoruskim, przy czym należy zwrócić uwagę na lokalizację podawanych przykładów. HSBM XXXV 195 notuje kilka egzemplifikacji na *устаў* ‘miara miodu’, np. *устаў* меду 1449 z *Metryki litewskiej*, „устаў меду радцомъ места Виленского” 1441–1480, „до ключа Виленского выгналь дани медовое сорокъ уставовъ” itd. z akt południowej i zachodniej Rosji, wyjątkowo z akt Pińska.

Rejestrowany jest też derywat *полвстава* ‘miara równa połowie miary miodu’ „полвстава меду у Вильни съ ключа, а другая полвстава въ Троцехъ” 1488 z *Metryki litewskiej* (HSBM XXVI 115). Poza tym białoruski słownik historyczny podaje w tym znaczeniu *полустава* i *полустаба*, niestety bez lokalizacji (KHSBM 967).

Jak informuje nas profesor Nikołaj Antropow, wyraz ten z innych źródeł białoruskich jest nieznan.

W znaczeniu ‘naczynie na miód’, jednocześnie ‘miara miodu’ brak wyrazu *уства* w języku ukraińskim (SSUM II 487; Tymčenko, Hrinčenko; SUM X 495;

również w SUM XVI–XVII; por. też ESUM VI 48), a także w języku rosyjskim: (Srezniewski III 1277–1280; Dal IV 514–515; współczesny SSRLJ XVI 946–948), również w gwarach – w tomie SRNG (t. 48) wśród 13 znaczeń hasła *ymáb* nie ma znaczenia ‘naczynie na miód’, ‘miara miodu’

W świetle przedstawionych materiałów można stwierdzić, że *ustaw* w znaczeniu ‘naczynie na miód’, ‘miara miodu’ jest lokalną innowacją polsko-białoruską, przy czym ze względu na bogatszą i nieco wcześniejszą dokumentację nazwy polskiej można nawet przypuszczać, że powstała ona najpierw w języku polskim i została przeniesiona do języka białoruskiego. Zatem, najpewniej jest to odwrotnie, niż sądzono początkowo.

### ***Miękiny ‘plewy’, miękusza ‘miękis chleba’***

Spotykamy się z twierdzeniem, że *miękiny* ‘plewy’ i *miękusza* ‘miękis chleba’ stanowią pożyczki wschodniosłowiańskie. *Miękiny* ‘plewy’ wywodzone są z ukr. *мякіна* i brus. *мякіна, мекіна* (por. Walicki 1886: 191, SW II (1902) 972, Łętowski 1915: 128; wpływ białoruski na Litwie, na Rusi ukraiński, SJPD IV 673, Pelcowa 1994: 87, 1997: 193, Nowowiejski [2000] 2010: 279); *miękusza* uważana jest za replikę ukr. *мякушка* (por. Krawczyk 2007: 64, 123; Rieger 2019: 134).

Wyraz *miękiny* ‘plewy’ znany był w języku staropolskim (w SSSt IV 247 notowany w 1455 r.), poświadczony jest w słownikach Jana Mączyńskiego (1564) i Knapskiego (1621, 1643), w *Gospodarstwie* 1558 A. Gostomskiego (SPXVI XIV 193), w *Zielniku* 1613 Szymona Syreniusza (kartoteka SXVII–XVIII). Występuje szeroko w gwarach polskich, nie tylko na wschodzie (por. np. na całej Lubelszczyźnie *miękiny*, *miękwiny*, *miękieliny*, *omiękiny*, Pelcowa 2001: m. 26), lecz także w okolicy Opatowa, Dąbrowy Tarnowskiej, Krakowa, Opoczna, Garwolina, Radomia (Dejna AtlKiel V 596), Łowicza, a także z Kaszub (Lorentz PW I 518). Znana jest także nazwa osobowa *Miękina* z XV wieku z Wielkopolski (SSNO III 480) oraz nazwy miejscowe *Miękinia* na wschód od Chrzanowa (może jednak od \**miękinia* ‘grząski, podmokły teren’) oraz *Miękinki* i *Miękiny* koło Wyszogrodu (NMP VII 101).

ESSJ XVIII 251–252 pokazuje, że *miękiny* ‘plewy’ są wyrazem prasłowiańskim i ogólnosłowiańskim. Już Kurzowa 1993: 387–388 stwierdziła, że jest to wyraz rodzimy w języku polskim, ale wyszedł z użycia ogólnopolskiego i utrzymuje się w gwarach, a w dialekcie północnokresowym stanowi archaizm leksykalny.

O pożyczce leksykalnej nie ma więc mowy, ale okazuje się, że wyraz ten na pograniczu białoruskim i ukraińskim oraz w polskich gwarach kresowych często przybiera obcą postać fonetyczną. Zresztą wpływy fonetyczne są dwustronne.

Czyżewski 1986a: 95 i 1986b: m. 98 notuje w gwarach polskich obok *menkiny*, *menkina* dosyć liczne formy bez samogłoski nosowej, jak *makkiny*, *makkeny*, *maxkiny*, *makiny*, *makliny*, *makeny*, uznając je za zapożyczenia ukraińskie, ale z drugiej strony również w gwarach ukraińskich ma kilka zapisów z kontynuantami polskiej samogłoski nosowej, jak *menkina*, *meńkiny*, *myńkiny*. Mamy więc do czynienia również z wpływem polskim w gwarze ukraińskiej.

Formy beznosówkowe pod wpływem białoruskim notowano często w gwarach polskich na Litwie oraz na Brasławszczyźnie. Turska 1982: 67 przytacza z Wileńszczyzny *makina* ‘miękina, plewy’ z brus. *mak<sup>1</sup>ina* (zwraca u niej uwagę wyraz *miękina* jako ekwiwalent polski), Rieger, Masojć, Rutkowska 2006: 263 mają formę *miekina* spod Wilna (Landwarów, Mejszagoła, Świetniki) i z południa z Dojlid (obok *mienkina*), poza tym *miakina* spod Landwarowa, z miejscowości Widugiry i z północy ze Smołw koło Jeziorosów. Natomiast Zdaniukiewicz 1972: 171 z Łopatowszczyzny podaje formy z kontynuantem nosówki *meńk<sup>1</sup>ina*, *mińk<sup>1</sup>ina*, *mańk<sup>1</sup>ina*. Również w gwarach polskich na Brasławszczyźnie notowano obce fonetycznie formy *miakina* i *miekina* (Smułkowa 2009: 111, 686, Rieger 2014: 156).

Słownik wileński podaje jako prowincjonalne dwie formy: *miakina* ‘miękina, plewy’ oraz *miękina* ‘plewy drobne ze zboża’ (SWil i 652, 660), SW II 972 zaś jako gwarowe *miękina*, *miakina*, *miekina*, ale z literatury przytacza tylko formę *miękina*.

W wypadku nazwy *miękiny* ‘plewy’ możliwość obcego wpływu leksykalnego należy zatem zdecydowanie odrzucić, natomiast pod wpływem białoruskim i ukraińskim często one przybierają postać fonetycznie obcą.

*Miękuszka* ‘miękisz chleba’ też została uznana za prasłowiańską (ESSJ XVIII 245–246). U nas jest ona bardzo rzadka i występuje tylko w polskich dialektach kresowych. SGPK III 160 ma zapis Parylaka spod Drohobycza *miękuszka* ‘miękisz w chlebie’, w SW II 973 jest powtórzony jako gwarowy właściwie ten sam przykład. Kurzowa 1985: 204 z międzywojennej polszczyzny lwowskiej przytaczała formy *mienkuśka*, *mienğuśka*, *mińkuśka*. Kartoteka SGP notuje tylko ze Starej Huty buczackiej na Podolu *mńiguśka*, Krawczyk 2007: 64, 123 podaje z Maćkowiec na dalekim Podolu *miętkuszka*, uważając ją za polonizację rosyjskiego *мякушка*. Obce fonetycznie formy zapisano też u przesiedleńców spod Tarnopola: z Hanaczowa *mikuśka*, z Krowinki i Sorocka *mekuśka*, z Boryczówki *mńekuśka* tylko z Kaczanówki *meńkuśka* (Tarnopol 2007: nr 868) i od osób przesiedlonych spod Lwowa: z Wołostkowa, Tuligłów i Wołczuch *mikuśka* oraz z Białego, Różanki i Ilnika *mekuśka*, a z Kołtowa *mełkuśka* (Lwów 2015: nr 868).

Ze względu na ograniczony zasięg *miękuszek* ‘miękisz chleba’ i jej form beznosówkowych tylko do dialektów kresowych, należy tu chyba przyjąć pożyczkę lub replikę ukraińskiego i rosyjskiego *мякушка*.

***Nawleczka, nawłoka, nawłoczka* ‘poszewka na poduszkę,  
na pierzynę’, ‘pokrowiec na meble’**

Kurzowa 1993: 393, 123 umieszcza wyrazy *nawleczka, nawłoka, nawłoczka* w słowniku regionalizmów wschodnich, ale nie wypowiada się, co one reprezentują w kontaktach polsko-wschodniosłowiańskich. Można się jedynie domyślać, że uznaje wspólną dla nazw polskich *nawleczka, nawłoka, nawłoczka* oraz ukr. *наволока, наволочка* i brus. *навалачка, навалочка* motywację przez czasownik *nawlekać, nawłóczyć* ‘nakładać na coś’ za przejętą do nas ze Wschodu.

W przytaczanych materiałach badaczka wydaje się dążyć do wykazania, że *nawleczka* ‘poszewka na poduszkę, na pierzynę’, ‘pokrowiec na meble’ ma w gwarach polskich zasięg charakterystyczny dla pożyczek ruskich. Wskazuje na jego znajomość na Wileńszczyźnie, dawną (Walicki, Łętowski) i w okresie międzywojennym, również w gwarach (w Łopatowszczyźnie), na Brasławszczyźnie i gwarach wschodniej Polski. Przywołuje poświadczenia ze słowników: SWil, SW i SJPD z cytatem z utworów Poli Gojawicyńskiej. Natomiast nad ich budowę, przemawiającą ewentualnie za rodzimością czy zapożyczeniem, w ogóle się nie zastanawia. Nowowiejski [2000] 2010: 279–280 *nawleczkę* ‘poszewkę na poduszkę’ w polszczyźnie wileńskiej zdecydowanie uważa za pożyczkę białoruską. Stosunki są tu jednak dosyć skomplikowane i nie sposób wykluczyć wpływów obustronnych. Należy formy te omówić od strony ich cech polskich lub ruskich.

Nowsze materiały ten szeroki zasięg potwierdzają, a także znacznie rozszerzają. Rieger, Masojć, Rutkowska 2006, 278 mają *nawleczka*, dem. *nawleczeczka* powszechnie z Wileńszczyzny: z południa spod Ejszyszek, z centrum spod Landwarowa i Świętnik i z północy spod Jeziorosów. W komentarzu odwołują się do białoruskiej gwarowej formy *наўлёчка*. Czyżby zakładano tu, chyba bezpodstawnie, pożyczkę białoruską? Rieger 2014: 169 wymienia z Brasławszczyzny z kilku miejscowości *nawleczka* w znaczeniu ‘poszwa na pierzynę’ i ‘poszewka na poduszkę’. Smułkowa 2009: 283 z dialektów polskich na Brasławszczyźnie przytacza *navlečka* i *navlečk'i*, a w zapisach białoruskich odpowiadają im natomiast *n'avalaccka* i *n'avalack'i*. W kartotece SGP *nawleczka* zanotowano na Suwalszczyźnie (Degucie, Magdalenowo, Bilwinowo) oraz w Sławatyczach pod Włodawą (*nawlečka*), ale także w Wysoczu pod Ostrowią Mazowiecką, zaś na Mazurach *nawleczka* ‘poszewka na poduszkę, na pierzynę’ spod Mrągowa, Giżycka i Olecka oraz *nawleka* ‘powłoka na pierzynę’ spod Olecka. Dalsze poświadczenia *nawleczki* ‘poszewki na poduszkę’ przynosi słownik podlaski z Ciechanowca oraz z Niemirowa nad Bugiem. (RóżnSłow 197). U przesiedleńców spod Nowogródka Lewaszkiewicz 2017: 417 zanotował *nawleczka* i *nawłoczka*.

Należy wreszcie zwrócić uwagę na nazwy ‘poszwy na pierzynę’ i ‘poszewki na poduszkę’ w dialektach wschodniosłowiańskich na Białostocczyźnie. W AGWB

VI m. 111, s. 36–37 dominuje *n'avoločka* jako ‘poszwa na pierzynę’, ale w kilku rozproszonych punktach zanotowano *navl'ečka*, natomiast wśród nazw ‘poszewki na poduszkę’ (AGWB VI m. 112, s. 38–39) obok również dominujących form *n'avalačka*, *n'avoločka* w szerokim nadgranicznym pasie od Narwi na północ zapisano postać *navl'ečka* (*navl'ečka*, *naul'ečka*) aż w ponad 20 punktach.

Forma *naŭl'ečka* jest dosyć częsta również w gwarach białoruskich. Słusznie jednak została uznana za pożyczkę polskiego wyrazu *nawlecza* ze względu na swoją postać fonetyczną bez pełnogłosu i z akcentem na przedostatniej sylabie oraz z wtórnym zastąpieniem polskiej spółgłoski *w* przez *ŭ*. To wszystko świadczy o przejściu wyrazu drogą ustną (ESBM VII 270). Jak pokazuje LAB IV m 195, s. 75 *naŭl'ečka* występuje w rozproszeniu niemal na całym zachodzie kraju (poza terenami wokół Brześcia), a lokalnie sięga też daleko na wschód aż poza Mińsk. Jej szeroki zasięg i koncentrację w pasie zachodnim potwierdza też słownik pogranicza SPZB III 190, przynoszący również kilka przykładów z dialektów białoruskich na Litwie. Pożyczką pol. *nawlecza* jest również zanotowana sporadycznie pod Nowogródkiem w postaci *навул'эчка* (ESBM VII 178).

W znaczeniu ‘poszwa na pierzynę’ i ‘poszewka na poduszkę’ w języku polskim poświadczono są również formy *nawłoka* i *nawłoczka*, mające regularne odpowiedniki fonetyczne w języku białoruskim i ukraińskim,

W białoruskim języku literackim *наволочка* pojawia się w XVI wieku, współcześnie znane są formy *навал'о́чка* i *на́валачка* (TSBM II 213), w gwarach niemal na terenie całego kraju występuje powszechnie *на́валачка* (i rzadziej jej warianty *на́волочка*, *на́валочка*), a w rozproszeniu pod Grodnem, Mińskiem, Mohylewem i Homlem także *на́валка*, poza tym pojawia się *на́валака* (LAB IV m. 195, s. 75). Dosyć szeroki zasięg ma wspomniana już wyżej pożyczka polska *naŭl'ečka*. SPZB III 122 notuje *на́валачка* z gwary białoruskiej na Łotwie.

W języku ukraińskim znana jest *на́волока*, *на́волочка* ‘poszewka na poduszkę’, ale poświadczona dosyć późno (SUM V 39). Horbač 1965: 64 przytacza *на́волочка* ‘poszewka na poduszkę’ ze wsi Romanów leżącej na wschód od Lwowa. W dialektach łemkowskich na terenie Polski i Słowacji pojawia się forma *nawołokey* w znaczeniu ‘wełniane sznurowadła do kierpców’ (Rieger 1995: 86, 2016: 116).

W języku polskim *nawłoka*, *nawłoczka* ‘poszwa na pierzynę’ i ‘poszewka na poduszkę’ ograniczona jest głównie do gwar, gdzie notowano ją rzadko i w rozproszeniu, ale na dosyć rozległym terenie. Kartoteka SGP dokumentuje nazwy *nawłoka*, *nawłoczka*, *nawłóczka* ‘powłoka na kołdrę, na poduszkę’ spod Knyszyna (Rembiszewska 2007: 169), ze Żdżar koło Łukowa, Jakubowic Końskich koło Lublina, ale także z Mazur *nawłoka* ‘powłoka na pierzynę’ z Dywit pod Olsztynem (SOWM IV 284) oraz daleko poza ścisłym pograniczem wschodnim pod Łodzią, Piotrkowem Trybunalskim, Łaskiem, Sieradzem i Wieluniem (Dejna 1979: 152 1981: 138). Kurzowa 1993: 123 przytacza zupełnie odosobniony dawny zapis z 1706 roku: „*nawłoczek* na poduszki czternaście”.

Ze względu na tak szeroki zasięg wyrazów *nawłoka*, *nawłoczka* ‘poszwa na pierzynę’ i ‘poszewka na poduszkę’ w gwarach polskich należy je uznać za rodzime, pożyczką jest tylko pojawiająca się w polskich dialektach kresowych na Ukrainie, podawana przez Riegera 2019: 133 bez ścisłej lokalizacji forma z pełnogłosem *nawołoczka*.

Należy dodać, że *nawłoka*, *nawłoczka* znane są w języku polskim jeszcze w innych znaczeniach, co podkreśla ich rodzimość. U Knapskiego i w słowniku Szyrwidła zanotowano *nawłoka* ‘gruby powróż w sieci rybackiej’ (kartoteka SXVII–XVIII), później to znaczenie odnotowuje SWil I 749, SW III 2077 i SJPD IV 1272, a Lorentz PW I 572 przytacza od Słowińców. Wyrazy *nawłoka*, *nawłoczka* znane są poza tym w gwarach polskich w znaczeniu ‘wełniany sznurek do przywiązywania kierpców kobiecych do nogi’, głównie z Podhala, z południowej Małopolski i ze Śląska, ale też z Puszczy Zielonej u Kurpiów i na Mazurach (SW III 207; SJPD IV 1272; SGPK III 277–278; kartoteka SGP).

Z przytoczonego przeglądu widać, że mamy tu skomplikowane wpływy dwustronne, na szczególną uwagę zaś zasługuje pożyczka polska *наўлёчка*, uważana nieraz błędnie za zapożyczenie odwrotne, to jest z języka białoruskiego do polskiego.

### *Niewiasta, niewiastka ‘synowa’*

Wyrazy *\*nevěsta*, *\*nevěstka* są niewątpliwie prasłowiańskie i ogólnosłowiańskie. Na gruncie słowiańskim zaś stanowią neologizmy. Bogate zestawienia materiałowe z języków słowiańskich oraz szczegółowy przegląd etymologii przynosi ESSJ XXV 70–76. Wyrazy te są polisemiczne, do najczęstszych należą znaczenia ‘kobieta (zwłaszcza zamężna)’, ‘narzeczona’, ‘panna młoda’, ‘panna na wydaniu’, ‘synowa, żona syna’, ‘bratowa, żona brata’. W języku polskim za pożyczki obce uznaje się pewne ich postaci fonetyczne, a także przypisuje się wpływowi obcemu znaczenie ‘synowa’.

SStp V 248–250 notuje *niewiasta*, *niewiasta* powszechnie w znaczeniu ‘kobieta (zwłaszcza zamężna)’, a jako ‘synowa’ głównie z *Biblii królowej Zofii* oraz z *Mamotrektów*. Zapewne w związku z tym Bańkowski SE II 312 uważa, że w języku polskim jest to bohemizm. Mamy tu pełną zależność tekstową, bo we wszystkich podanych wersetach również we wzorach czeskich występuje *niewiasta* (BZC i Mamotreky). Poza tym jednak *niewiasta* jako ‘synowa’ występuje również w *Wokabularzu trydenckim* i w zapiskach sądu przeworskiego oraz jako ‘żona brata, bratowa’ w traktacie Parkosza, a *niewiastka* w znaczeniu ‘synowa’ w zapiskach sądu przemyskiego oraz klasztoru w Miechowie, a sporadycznie również w znaczeniu ‘kobieta’. Zatem, przyjmowanie czeskiego wpływu semantycznego nie jest tu tak zupełnie oczywiste.

Przypisywane wpływom obcym formy nieprzegłoszone *niewiasta* i *niewiastka* mogły jednak powstać na gruncie rodzimym jako wyrównanie do dat. i loc. sg. *niewieście*, a zwłaszcza do długo używanej liczby podwójnej (*dwie*) *niewieście*, por. przysłowie: Trzy gęsi, *dwie niewieście* uczyniły jarmark w mieście. Formy nieprzegłoszone mają liczne poświadczenia w zabytkach staropolskich (SSStp V 248–250).

We wcześniejszym okresie w pewnych zabytkach możliwy jest jednak wpływ czeski, np. w zwrocie Pozdrowienia anielskiego „między niewiastami”. Forma *newessthami* pojawia się w kilku przekazach tej modlitwy z r. 1407, 1412, ok. r. 1500 (SSStp V 249), poza tym występuje w dalszych zabytkach religijnych i glosowanych, jak w pieśni postnej z początku XV wieku *newesta*, w *Epistole św. Bernarda* z II połowy XV wieku *nyewyestach*, w XV-wiecznym rękopisie glosowanym *nyewiasta* (Brückner 1895: 33, 40), następnie w XVI wieku w *Modlitewniku Konstancji* „medzy *nyewyestamy*” 246/10, 254/6 (Siatkowski BFJP II (1970): 155).

Późniejsze formy nieprzegłoszone mogą być rodzime, ale niektóre należy uznać za pożyczki ruskie. W licznych wydaniach traktatu o prawie miejskim Jan (Cervus) Tucholczyk używa różnych form tych wyrazów: najczęściej jest to *niewiasta* ‘kobieta’, ‘bratowa’ i *niewiastka* ‘synowa’, ‘bratowa’, w wydaniu z roku 1531 zaś użył formy *nyewyesthka* 49v (por. Łopaciński 1899: 429, który przytacza również podobne formy z innych wydań oraz z najdawniejszych słowników polskich). Maria Karplukówna 1973: 76 w publikacji dzieła Tucholczyka akurat przy hasle *niewiasta* tego wydania nie przytacza, natomiast oprócz powszechnych form *niewiasta* i *niewiastka* podaje z wydania z 1607 roku „*niewistka*, żona synowska i bratowa”. U autora pochodzącego z Tucholi, ale potem przez wiele lat związanego ze Lwowem, forma nieprzegłoszona może być zarówno rodzima, jak i ruska, natomiast *niewistka* ze względów fonetycznych (przejście dawnego *ě* w *i*) jest w wydaniu zamojskim (1607) najpewniej nowo wprowadzonym ukrainizmem (Karplukówna 1973: XVIII), mogącym jednak mieć wsparcie w rodzimym ścieśnieniu -e- w formie nieprzegłoszonej.

SPXVI, t. XVIII 202–211 notuje powszechnie tylko formę z przegłosem *niewiasta*, głównie w znaczeniu ‘kobieta’, natomiast jako ‘synowa’ tylko ze słowniczków Murmeliusa i Bartłomieja z Bydgoszczy, z *Pamiętki* Jana Kochanowskiego i z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej *Libri legationum*, poza tym sporadycznie też w znaczeniu ‘służąca’ oraz ‘samica zwierzęcia’. Trzeba poza tym dać sprostowanie, że podawana przez Siatkowskiego BFJP II (1970): 155 na podstawie kartoteki SPXVI forma *niewiasta* w druku nie znajduje potwierdzenia. Znacznie rzadsza forma *niewiastka* ma najczęściej znaczenie ‘kobieta, zwłaszcza młoda’, a jako ‘synowa’ występuje głównie w tekstach biblijnych, ponadto w znaczeniu ‘siostra męża’ sporadycznie u J. Mączyńskiego: „Żełw álbo żełwica, też *niewiastká* niektorzi zowá, to yest mężowa siostrá” s. 146v.

Form nieprzegłoszonych w SPXVI odnotowano tylko kilka: dwukrotnie z dzieła *Libri legationum* (1500–1547): „doczka Duscha zynya wuchna. Orynka

a *niewiestka* wartwara Dyakowa Hapka” 11/102 i „Mytka z żoną Dobriką a *nyewyestką* mytką” 11/102v, ze Statutów Stanisława Sarnickiego „*NIEWIESTKA*, nurus: syná mégo żóná” (1594, s. 599) oraz z *Biblii* Szymona Budnego.

SPXVI na początku hasła *niewiastka* daje zestawienie liczbowe poszczególnych form, wymieniając: BudBib *niewiastka* : *niewiastka* 1 : 1, ale żadnego zapisu nie przytacza. Poza tym trudno zrozumieć podany stosunek tych form, skoro z *Biblii* Budnego wskazano około 10 lokalizacji. W podanych tu poświadczeniach można się dopatrywać wpływu ruskiego, a w *Libri legationum* przemawia za tym kontekst z wyrazem *doczka*.

W kartotece SXVII–XVIII forma przegłoszona *niewiasta* ‘kobieta’ jako wyłączna ma ponad 300 poświadczeń, natomiast obok kilkunastu zapisów przegłoszonej *niewiastki* ‘kobieta’ (zdrobniale), ‘synowa’ występuje też kilka zapisów bez przegłosu: w *Sielankach* (1614) Szymona Szymonowicza „nim w domu swym *niewiastki* nadobne oglądał” s. 38 i „Żołwice i bratowe u jednego stołu / i świekry, i *niewiastki* jadają pospołu” s. 54, w *Przeobrażeniach* (1636) Waleriana Otwinowskiego „Migdońskie *niewiastki* chwałę mi oddaiaj” s. 216, „piękną pannę w śrzodek uprowadziely, y matki y *niewiastki*” s. 480 oraz w rękopisie z 1714 r. „Zięć *Niewiastka* Oyczym” k. 359. Tu również można zakładać wpływ ruski.

Na niewątpliwą pożyczkę ruską (ukraińską) wygląda, jak twierdzi Karplukówna 1973: XVIII, pojawiająca się na początku XVII wieku w utworze Jana Tucholczyka w wydaniu z 1607 roku, wspomniana już postać *niewistka* ‘synowa’: „*Niewistká*, żona synowska, cięść”, „Swieść ábo żołwiciá.vel fratris vxor. Brátowa, *niewistká*”. Wprowadza ją do swego słownika również Knapski powołując się na Tucholczyka i Sarnickiego: „Synowa, Cięść, *niéwistká* Tucholi. Sarnicio. Snészka aliis” (Knapski 1621, 1643), por. Kazimierz Nitsch 1948: 156, Jadwiga Puzynina 1961: 57, 1963: II 330. Należy jednak zwrócić uwagę, że, wbrew twierdzeniu Knapskiego, u Sarnickiego występowała forma *niewiastka*, a nie *niewistka*.

Formy *niewistka* poza tym kilkakrotnie użył w Rejestrze wydatków (1663–1697) Piotr Kunaszczyk „v młody naszymy *niewistki* Co roznymi czasy napozyczala winna została złotych 3 y groszy 20” s. 65r, „*niewistka* wzięła złoty ieden” s. 76r, „Podczas pogrzebu Brata *niewistki* naszymy pozyczyliśmy *niewistce* nastusi napogrzeb Brata, posłałem *niewistce* Dostryia terpetiany naiupe” s. 98v (kartoteka SXVII–XVIII). O rodzimości/obcości tych form nic to nam nie mówi, bo daty i koleje życia autora są nieznane. Zanotowano ją również w księdze gromadzkiej wsi Grotniki pod Zgierzem koło Łodzi „*niewystka* Horechkowa odkupiła czesc nieboszczyka Danilka” (Grotniki, t. I, s. 485).

SWil I 776, 777 notuje formy *niewiasta* ‘kobieta’, ‘kobieta zamężna’ i regionalne ‘synowa’, *niewiastka* zdrobniale o kobiecie, prowincjonalne ‘synowa’, dodając jako przestarzałą formę *niewiastka*, a w formie odsyłacza też *niwistka*, SW III 360 *niewiasta* ‘kobieta’, ‘żona’, mężatka’, *niewiastka* ‘kobieta’, synowa’, ‘siostra męża’ (z powołaniem się na słownik Mączyńskiego), a w znaczeniu



‘synowa’ jako przestarzałą formę *niewistka* i jako gwarowe *niewiestka*, *niewistka*. SJPD V 259 wyraz *niewiasta* ‘kobieta’, ‘żona’, ‘synowa’ uznaje za wychodzący z użycia, a *niewiastka* za dawny i rzadki.

Szczegółowo historię nazwy *niewiasta* w konkurencji z synonimicznym wyrazem *synowa* przedstawił też Mieczysław Szymczak 1966: 165–167.

W gwarach polskich wyrazy *niewiasta*, *niewiastka* także charakteryzuje znaczne zróżnicowanie fonetyczne, w literaturze znane już od dawna. Już cytowany przez SGPK III 316 Henryk Łopaciński 1892: 222 obok *niewiastka* ‘synowa’ podaje *niewiestka* ze wsi Suchożebry w pow. siedleckim oraz z Białki w pow. radzyńskim, a później 1899: 806 z miejscowości Udrycze w pow. zamojskim *niewistka* ‘synowa’, informując, że taka postać występuje już w utworze Tucholczyka Farrago z 1607 roku. Zygmunt Gloger 1893: 846 przytacza zaś *niewiestka* ‘synowa’ z okolic Choroszczy w Tykocińskim.

Późniejsze informacje wykazują różny stopień dokładności. Stanisława Pastuszeńko z dialektów między dolną Wisłoką i dolnym Sanem na podstawie materiałów z ponad 200 punktów z tego terenu podaje, że we wschodniej jego części występuje postać *ńevistka* sięgająca nieco na zachód od Rzeszowa, Głogowa Małopolskiego, Sokołowa Małopolskiego (po miejscowość Widelka w pow. kolbuszowskim) i aż po Jeżowe w pow. niżańskim i Majdan, Sarzynę w pow. leżajskim, z którą od północy graniczy postać *ńevasta*. W tej informacji są zapewne uproszczenia, bo pominięto znane z gwar inne postaci tych wyrazów.

Mieczysław Szymczak 1966: 165–167 na podstawie wcześniejszych opracowań gwarowych szczegółowo przedstawił zasięgi form *niewiasta*, *niewiastka*, *niewiestka*, *niewistka* w gwarach polskich, a na podstawie badań własnych wyznaczył na mapie nr 7 północny zasięg nazwy *niewiasta* ‘żona syna’, obejmujący 35 punktów na terenie Śląska oraz południowej i wschodniej Małopolski, bez wyróżniania form *niewiastka*, *niewiestka* i *niewistka*. Ponadto informuje o poświadczeniach tych nazw w punktach przesiedleńczych w Polsce zachodniej i północnej.

Po kilku latach mapę gwarowych nazw ‘synowej’ opublikował MAGP XII (1969) m. 570, s. 90–92. Na mapie tej pokazano formy: *niewiasta*, *niewiastka*, *niewiestka*, *niewiestka* i *niewistka* za pomocą osobnych znaków. Zajmują one nadal znaczny obszar na Śląsku oraz w południowej i wschodniej Małopolsce, jednak znacznie mniejszy niż na mapie Szymczaka, tworząc dwa kompleksy: jeden na Śląsku i w południowej Małopolsce, a drugi w Małopolsce wschodniej.

Poza tym w MAGP na pograniczu wschodnim została wydzielona enklawa sięgająca od Białegostoku po Radzyń Podlaski z formą *niewiestka* (na samym jej południu w dwóch punktach także *niewistka*) oraz druga z formą *niewistka*, obejmująca teren od Tomaszowa Lubelskiego po Brzozów, a lokalnie na zachodzie sięgająca aż po Kolbuszową. Niestety, w Atlasie informacje o formach występujących w drugiej enklawie są sprzeczne. Na mapie podano tu dwa znaki: w części wschodniej dla formy *niewistka*, a koło Brzozowa (p. P30) i wokół

Rzeszowa (p. 7a, R5, R6, R7) dla formy *niewiastka*, tymczasem w wykazie materiałowym w komentarzu do mapy na całym tym terenie wskazana jest tylko forma *niewiastka*.

Z zachodniej Polski w MAGP podano u przesiedleńców z miejscowości Tuligłowy pod Lwowem *nivistka*, z Hanaczowa koło Przemyślan, Majdańskiej Huty koło Zdobunowa oraz z Rzewuszek pod Kowlem *nevistka*, a ze Starej Huty koło Buczacza *nivistka*.

Szeroką znajomość formy *niewiastka* ‘synowa’ w polskich gwarach kresowych potwierdzają też dalsze materiały: z języka przesiedleńców spod Lwowa z Białego *nevistka*, z Tuligłów (Paryl 2004: 75 zaś podaje *nevistka* i *nivistka*) i Kołtowa *nevistka* i z Wołczuchów *nivistka* (Lwów 2015: 219 nr 1828), a spod Tarnopola z Hanaczowa *nevistka*, z Kozłowa *nevistka* i z Kaczanówki *nevistka* (Tarnopol 2007: 247 nr 1828).

W kartotece SGP są poza tym liczne przykłady wymienionych nazw, które z zasady uzupełniają i nieco modyfikują podane ich zasięgi w gwarach polskich. Należy także wspomnieć o powszechności nazwy ‘synowej’ *niewiastka* na Lubelszczyźnie (Pelcowa SGL VIII 2020: 277), o formach *niewiastka*, *niewiastka* koło Ciechanowca (RóżnSłow 233) oraz o sięgającym daleko na zachód zapisie *nyvistka* w Lubatowej koło Iwonicza-Zdroju. Bogate zestawienia materiałowe daje Anna Kostecka-Sadowa 2015: 130–131. Forma *nevesta* ‘narzeczona’ w Baworowie pod Głubczycami (Steuer 1934: 108) jest oczywiście bohemizmem.

Wyraz *\*nevěsta* w znaczeniu ‘synowa’ na szerokim tle gwar słowiańskich prezentuje również mapa *Atlasu ogólnosłowiańskiego* (OLA 11 m. 37 w przygotowywanym do druku tomie bułgarskim). W tym znaczeniu *\*nevěsta* została zanotowana w dialektach słoweńskich, chorwackich, serbskich, słowackich i czeskich, sporadycznie w kilku punktach bułgarskich (na terenie Rumunii, Grecji i Turcji), białoruskich (pod Grodnem), ukraińskich (w Rumunii i na Zakarpaciu) oraz w kilku punktach polskich (w Słomiance koło Moniek, na Śląsku i w południowo-wschodniej Małopolsce oraz w punkcie przesiedleńczym koło Zielonej Góry), a *\*nevěstka* powszechnie na Białorusi, Ukrainie i w Rosji oraz w Polsce w odosobnionych punktach pod Rzeszowem (p. 321 *nevistka*), Hrubieszowem (p. 324 *nevastka*), a także w punkcie przesiedleńczym koło Wrocławia (p. 268 *nevistka*).

Poza tym w OLA 11 odnotowano w rozproszeniu w południowej Słowiańszczyźnie *\*nevěsta* w znaczeniu ‘żona brata’, *\*nevěstka* ‘żona brata’ na Białorusi, Ukrainie i w Rosji, a zupełnie sporadycznie *\*nevěsta* jako ‘siostra męża’ lub ‘siostra żony’.

W OLA 11 na Białorusi najczęściej zapisywano postaci *n'av'estka*, lokalnie *n'iv'estka*, sporadycznie pod Grodnem w p. 343, 344 *n'iv'esta*, na Ukrainie *ny'vistka*, *ne'vistka*, *ns'vistka*. Gwarowy atlas białoruski notuje powszechnie *nyavěstka*, a formę *nyavěsta* w kilku rozproszonych niewielkich wysepkach pod Połockiem, na północny zachód od Mohylewa oraz w zachodniej Białorusi pod

Grodnem i na pograniczu litewskim nad rzeką Wilejką (LAB III 156). Tę zachodnią lokalizację formy *нявэста* potwierdza SPZB III 243, dodając jeszcze dwa zapisy z dialektów białoruskich na Litwie spod Trok i Święcian. Liczne poświadczenia form ukraińskich *нивістка*, *невістка* i podobnych z terenu zachodniej Ukrainy podaje SDUP s. 56, nr 273. Zarejestrowano także w gwarach huculskich *невістка* ‘synowa’, ‘bratowa’, gdzie również znany jest frazeologizm *невістка с сїном рáда, а на мéне зрáда* (Chobzej, Jastrems’ka 2013: 416), a także na pograniczu bojkowsko-naddniestrzańskim *невістка* ‘kobieta zamężna w odniesieniu do rodziny i męża’ (Gnatyśak 2017: 354). Z dialektów łemkowskich na terenie Polski Janusz Rieger 1995: 87, 2016: 118 przytacza formy *невіста*, *невістка* ‘młoda kobieta zamężna’, ‘synowa’.

Dialekty wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie wykazują ściśle nawiązania do dialektów na Białorusi i na Ukrainie, poza tym widoczny jest wpływ języka polskiego. W AGWB VII m. 210, s. 28–29 na północy aż po rzekę Supraśl notowano formę *\*nevěsta* (*ńiv<sup>1</sup>esta*, *ńiv<sup>1</sup>ěsta*, *ńév<sup>1</sup>esta*, *ńév<sup>1</sup>ěsta*), która nawiązuje ściśle terytorialnie do podawanej przez LAB III 156 uogólnionej formy *нявэста* pod Grodnem i na pograniczu białorusko-litewskim. Na południe od Supraśli, a sporadycznie też i na północy, w AGWB występuje forma *\*nevěstka*: *ńév<sup>1</sup>estka*, *ńév<sup>1</sup>ěstka*, *ńév<sup>1</sup>estka* itp., na samym południu *nev<sup>1</sup>istka*, *nyv<sup>1</sup>istka*, *ńiv<sup>1</sup>istka*. Mają one bezpośrednie nawiązania do podobnych zapisów na terenie Białorusi (najczęściej *ńév<sup>1</sup>estka*) i Ukrainy (najczęściej *nev<sup>1</sup>istka*).

Na szczególną uwagę zasługuje, notowana w AGWB, zazwyczaj obocznie z nazwami *\*nevěsta* i *\*nevěstka*, pożyczka polska *synowa* i w postaciach morfologicznie przystosowanych do dialektów ruskich *synav<sup>1</sup>aia*, *synov<sup>1</sup>aia*. Występuje ona szczególnie często na północ od Narwi. Z dwujęzycznej Białostocczyzny MAGP XII m. 570 przytacza gwarowe nazwy *niewiestka* i *synowa* również jako polskie.

O polskich nazwach gwarowych ‘synowej’ *\*nevěsta*, *\*nevěstka* pisano różnie. S. Pastuszeńko 1929–1930: 165 wyraziła pogląd, że między dolną Wisłoką a dolnym Sanem pierwotnie występowała „ruska *ńévystka*, która przyszła ze wschodu i dała początek nazwie *ńévasta* w ten sposób, że wyraz, znany powszechnie w języku polskim w znaczeniu ‘kobieta’, przyjął pod jej wpływem znaczenie ‘synowej’. Twierdzenie to z aprobatą przyjmuje Szymczak 1966: 166, stwierdzając, że „na poparcie swej tezy autorka przytacza całkiem przekonujący fakt, że w niektórych wsiach jeszcze w okresie międzywojennym starsze pokolenie używało formy *ńévystka*, młodsze natomiast – *ńévasta*”. Jednak już w kolejnym zdaniu Szymczak zaprzecza sobie: „nie ulega wątpliwości, że istnienie nazwy *niewiasta* (*niewiastka*) w znaczeniu ‘synowa’ w gwarach Małopolski wschodniej **jest podtrzymywane** [podkreśl. D.R. i J.S.] wpływem gwar ukraińskich”.

Jednoznacznie nie rozstrzyga tej kwestii Mieczysław Buczyński (w przypisie powołując się na M. Szymczaka), który stwierdza w odniesieniu do gwary wsi

Huszcza w okolicy Białej Podlaskiej, że *niewiastka* do pożyczka ukraińska lub archaizm zachowany pod wpływem ukraińskim (Buczyński 1967: 242).

Również Janusz Rieger [2011] 2019: 168 uważa wyraz *niewiastka* ‘synowa’ za rutenizm, który dalej na zachód dostosował się do systemu polskiego jako *niewiastka*. Feliks Czyżewski 1986a: 95 jako pożyczkę ukraińską traktuje tylko występującą pod Włodawą postać *ńevístka*, Pelcowa 1997: 193 uważa za wspólną dla gwar małopolskich i ukraińskich formę *niewiastka* i uznaje ją za ukrainizm. Dorota Rembiszewska 2006: 106, 2007: 39, 171 stwierdza, że forma *niewiastka* bez przegłosu nie świadczy o wpływie ukraińskim, ale ostatecznie przyjmuje tu wpływ wschodniosłowiański.

Przypuszczenie, że wyrazy *\*nevěsta* i *\*nevěstka* w języku polskim przybrały znaczenie ‘synowa’ pod wpływem ruskim jest mało prawdopodobne. Przeczy temu ich zasięg w Słowiańszczyźnie w tym znaczeniu. Na mapie ‘synowej’ w OLA XI nazwy *\*nevěsta* i *\*nevěstka* jako ‘synowa’ występują na rozległym terenie, przy czym gwary polskie wykazują tu bezpośrednią łączność zarówno z gwarami wschodniosłowiańskimi, jak i z gwarami słowackimi i czeskimi. Należy przypuszczać, że w przeszłości gwary polskie wraz nimi tworzyły wspólny szerszy kompleks, który uległ pewnemu ograniczeniu pod wpływem polskiego nowotworu *\*synovA*. Nazwę *niewiasta* w ogóle w języku polskim znamionuje historycznie stała tendencja zanikowa.

Formy bez przegłosu stanowią tu rodzime relikty, podtrzymywane, jak twierdził również Szymczak, wpływem gwar ukraińskich. Formy typu *ńevístka*, *nevístka* z samogłoską *i/y* w rdzeniu uznaje się powszechnie za przejaw wpływu ukraińskiego, ale nie można wykluczyć co najmniej wsparcia występującego na tym terenie rodzimego zwężenia pochylonego *ě*. Janina Wójtowicz 1966: 93–95 przytacza z tego terenu liczne przykłady takich ścieśnień z wydzieleniem kontynuantów pierwotnego *ě*, np. *byda*, *żyfki*, *śmyx*, *kłyśc*, *łyki* ‘leki’ itp. Karol Dejna wyznacza zasięg tej zmiany, obejmującej m.in. dialekty południowo-wschodniej Polski (1981: mapa 54, 1993: 175–177 i mapa 34).

Należy dodać, że z kolei w gwarach białoruskich pożyczkę polską *synowa* notowano również w kilku postaciach fonetycznych, a mianowicie *сынава́*, *сы́нава*, *сынава́я*, *сынóва*, *сынóвая*, szczególnie często na Grodzieńszczyźnie i w północno-zachodniej Białorusi oraz w gwarach białoruskich na terenie Litwy, a nawet na Łotwie (SPZB V 51–52). W atlasie gwar białoruskich ponadto sporadycznie odnotowano *сы́нава* pod Mohylewem i Homlem (LAB III 156, s. 69), a w *Atlasie Ogólnosłowiańskim* głównie pod Grodnem *syna'vaja*, ale też spod Homla *syna'vaja* i z rosyjskiego punktu na Litwie koło Ignalina *sy'nova* (OLA 11 m. 37). Z terenu Ukrainy w OLA zaś mamy zapis *synova* obok *ny'vistka* spod Lwowa, poza tym nazwę *синовá* ‘synowa’ przytacza Hrinčenko IV 121 (bez lokalizacji), a jako gwarową słownik etymologiczny (ESUM V 233) oraz słownik współczesnego języka ukraińskiego (SUM IX 184), por. Rembiszewska, Siatkowski 2012: 140. Historyczny słownik białoruski poświęca nazwy

*невеста, невестка* w znaczeniu ‘synowa’ i ‘bratowa’ od XV wieku (HSBM XX 18–19), natomiast pożyczki *synowa* jeszcze nie notuje.

Z przedstawionych materiałów widać, że określenie wpływu i jego rodzaju jest tu dosyć trudne. Najpewniej mamy do czynienia z zakładanym już wcześniej wpływem fonetycznym języka białoruskiego i ukraińskiego, ale trzeba dodać, że przejmowane formy szerzyły się niewątpliwie również przy wsparciu przez podobne postaci niezależnie ukształtowane w gwarach polskich.

Można zatem stwierdzić, że osobny rozwój w języku ukraińskim ( $\check{e} \rightarrow i$ ) i w polskim ( $\check{e} \rightarrow \bar{e} \rightarrow \acute{e}$ ) doprowadził do powstania identycznej formy. Istnienie na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim takiej postaci wynika więc z paralelnego rozwoju. Natomiast z perspektywy języków literackich poczucie obcości formy *niewistka* wydaje się oczywiste.

### **Żmykać ‘prać w rękę’**

Dialektalne *żmykać* ‘prać w rękę’, występujące w południowo-wschodniej Polsce oraz w polskich dialektach kresowych, Rieger [2007, 2011] 2019: 169, 170, 183, 184 uznaje za ukrainizmy, Pelcowa 1994: 89 zalicza *żmykać* ‘prać w rękach’ do wyrazów pozostających w kręgu związków językowych wschodniosłowiańskich, później jednak 2001: 67, 2012: 258 uważa, że „wspólnota tego polskiego dialektyzmu kresowego z językiem ukraińskim i białoruskim wynika wyłącznie z sąsiedztwa terytorialnego”.

Wyraz *żmykać* jako pochodny od psł. *\*žęti*, *\*žbmę* nie ma żadnych obcych cech formalnych, zatem o jego pożyczce może ewentualnie przesądzić jego geografia i historia. Należy je przedstawić szczególnie dokładnie. Znajomość tego wyrazu nie ogranicza się tylko do języka polskiego i ukraińskiego.

Przede wszystkim powszechnie występuje w języku słowackim. Notowany jest tu od XVIII wieku, por. *žmykat’* ‘wyciskać’ z Gemeru oraz *žmykanie* ‘wyciskanie, wyżymanie’ z 1741 roku ze środkowej Słowacji (Krupina, HSSJ VII 479). Współcześnie znane jest *žmykat’* ‘wyciskać, wyżymać’, *žmyknút’* ‘wycisnąć, wyżyć’ (SSJ VI 826). W gwarach wyraz ten notowany jest w postaciach *žmikat’*, *žmíχat’*, *šmikat’* w całej niemal Słowacji, poza wąskimi peryferiami na samym zachodzie, północy i wschodzie, notowano też liczne formy prefiksalne *vižmikat’*, *vyžmíχat’*, *višmikat’* itp. W gwarach ukraińskich na wschodzie Słowacji nie rejestrowano tego wyrazu, tylko *krútiti* (ASJ IV Lexika, m. 400 i komentarz na s. 256). Ten szeroki zasięg w gwarach słowackich potwierdzają też liczne słowackie słowniki gwarowe, np. z zachodu: Dovičičová 2000: 765 *žmýchat* (bielizeň), Hečka 2001: 365 *žmíchat*, Iváková 2018: 81 *žmíchat*, Karab 2004: 169 *žmíchat*, Štefeková 2006: 199 *žmíchat*, *žmikat* z Gemeru, Orlovský 1982: 422 *žmikat’*, ze środkowego Szarysza Buffa 2004: 337 *žmikas*, z Zemplína Kertés 2010: 181 *žmykat’*.

W słownikach czeskich przytaczane jest *žmíkati* ‘wyżywać’ z powołaniem się na autorów słowackich Antona Bernoláka, Jana Kollára, Pavla Dobšinského (Jungmann V 866, Kott V 870), ale w atlasie gwarowym *žmejchat* (*žmýchat*) ‘wyżywać’ odnotowano w dosyć szerokim areale w południowych Czechach koło Czeskich Budziejowic (ČJA, t. I, s. 320, 323) Może tu stanowić relikty pierwotnej wspólnoty lub niezależną innowację. Mało prawdopodobna jest natomiast późniejsza pożyczka.

Przedstawiony materiał zdecydowanie przemawia za rodzimością tych form w języku słowackim i czeskim.

Czasownik *žmykać* jest także dobrze poświadczony w języku ukraińskim. Hrinčenko I 487 notuje *жма́кати* i *жмакува́ти* w znaczeniu ‘miać, gnieść’ oraz *жмі́кати* ‘prać’ (koszulę) z przykładem z Werchratskiego, z Ukrainy Zakarpackiej. Współcześnie notowane jest tylko *жма́кати* i *жмакува́ти* ‘miać, gnieść’ (SUM II 537). Ma on natomiast liczne potwierdzenia z gwar południowo-zachodniej Ukrainy, zwłaszcza na pograniczu ukraińsko-polskim, w tym też w gwarach ukraińskich na terenie Polski pod Biłgorajem, Tomaszowem Lubelskim, Lubaczowem, Przemyślem i Krosnem. W SDUP 72 (nr 420) notowano go w znaczeniu ‘prać w rękach’ w różnych postaciach fonetycznych, najczęściej *жмі́кати*, *жмы́кати*, ale też *жмака́ти*, *жме́кати*, *жмі́акати*, *жме́акати* itp., także z przejściem *ж > з* w nagłosie. Rieger 1995: 155 przytacza *žmykaty* ‘prać w rękach’ z dialektów łemkowskich na terenie polski i Słowacji. Janów 2001: 289 potwierdza *žmykaty*, częściej *žmakaty* ‘prać w rękach’, ‘wyżywać’ z Huculszczyzny z okolic Kołomyi, Negryć również z Huculszczyzny ze wsi Berezowy: *жма́кани* ‘ręczne pranie bielizny’, *жма́кати* ‘prać ręcznie bieliznę’, *жма́кати́си* ‘prać własną bieliznę’ (2008: 70), a *Šyło жма́кати*, *жмі́кати*, *жмо́кати*, *жне́кати*, ‘prać w rękach’ z gwar naddniestrzańskich (Šyło 2008: 117). Najdalej na północ w południowo-zachodniej Ukrainie SDUP 72 notuje *з’мі́екати*, *з’мі́кати* z miejscowości Mosty Wielkie (na północ od Żółkwi), a Horbach 1965: 45 *жмі́кати* ‘miać, gnieść, prać namydloną bieliznę’ z Romanowa koło Łucka.

W języku rosyjskim, jak podaje Dal I 527, *жмы́кать* znaczenie ‘myć, prać’ występuje w gwarach nadwołżańskich w okolicach Tweru i Uljanowska (dawniej Symbirsk).

W dialektach białoruskich pojawia się z rzadka *жмы́каць* ‘przecierać’ w północno-wschodniej Litwie koło Ignalina, *жмяць* ‘przyciskać’ w Poleckiszkach koło Woronowa nad granicą litewską oraz w kilku rozproszonych punktach *жмаць* ‘prać’ i ‘wyciskać’. Wchodzi tu w grę relikty pierwotnej wspólnoty lub niezależna innowacja. Natomiast późniejsza pożyczka z języka ukraińskiego jest tu mało prawdopodobna.

Do takiego zasięgu *žmykać* w gwarach ukraińskich i białoruskich nawiązują też dialekty wschodniosłowiańskie na Białostocczyźnie. Formy tej w AGWB VI m. 124, s. 64–65 nie ma w ogóle, zanotowano jedynie w rozproszeniu formy *adžym|ac’i*, *adžym|ac’*.

Warto więc przyjrzeć się, jak przedstawia się polskie dialektalne *żmykać* ‘prać w rękach’ na tak zarysowanym tle słowiańskim.

Ma ono dosyć bogatą dokumentację. W MAGP XII m. 566, s. 71–74 i m. 597, s. 182–186 zostało przedstawione wśród map z nazwami o zasięgach wschodniopolskich, a jego zasięg na mapie w południowo-wschodniej Polsce wyznaczono za pomocą izoleksy obejmującej dosyć szerokie pasmo przygraniczne w powiatach: Chełm, Krasnystaw, Hrubieszów, Zamość, Biłgoraj, Tomaszów Lubelski, Lubaczów, Rzeszów, Jarosław, Brzozów, Krosno i Sanok. Zapisywano tu głównie *żmykać*, ale w Pławowie pod Lubaczowem też *żmiakać*, a w Michałowie pod Jarosławiem *żmiekać*. Poza tym u przesiedleńców z Kresów zapisano: z miejscowości Tuligłowy pow. Rudki *żmiekać*, ze Starej Huty koło Buczacza *żmnykać*, a z Rzewuszek pod Kowlem *wyżmykać*.

Halina Pelcowa na kilku mapach 1985: m. VII, s. 34–35, 1997: m. III, s. 199 i najpełniej 2001: m. 64, oprócz *żmykać* poświadczonego w południowo-wschodniej Lubelszczyźnie dokładnie tak samo jak na mapach MAGP, wyznacza też zasięg formy *żmać* ‘prać w rękach’ w kilkunastu punktach na Lubelszczyźnie północno-wschodniej na północ od Włodawy.

Dalsze liczne poświadczenia form *żmykać*, *żmiekać* ‘prać w rękach’ przynosi kartoteka SGP, wszystkie one jednak mieszczą się w granicach wyznaczonych przez mapę MAGP XII 566. Znajdują się tam również dalsze przykłady z polskich gwar południowokresowych, jak np. u przesiedleńców spod Tarnopola: z Hana-czowa, Kozłowa i Kaczanówki *żmykać* oraz w zniekształconych postaciach *zhikać*, *znykać*, *żnykać*, *znykaty* z Sorocka (Tarnopol 2007: nr 1141) oraz spod Lwowa: z miejscowości Tuligłowy *żmekać*, z Ilnika *zmykać* i z Kołtowa *żniakać* (Lwów 2015: nr 1141, s. 149). Cechosz-Felczyk 2004: 271 podaje *żmiekać* ‘prać w rękach’ z Oleszkowiec na Podolu.

Ograniczone zasięgi *żmykać* ‘prać w rękach’ w gwarach polskich, mimo ich znacznej frekwencji na tym terytorium pogranicznym, przemawiają raczej za pożyczką z języka ukraińskiego. Tak szerokie nawiązania w gwarach słowiańskich pozwalają jednak wysunąć hipotezę, że niewykluczona jest tu w przeszłości wspólnota czesko-słowacko-ukraińsko-białorusko-polska.

Analiza przedstawionych wyrazów jest kolejnym argumentem przemawiającym za koniecznością wnikliwej interpretacji leksemów charakterystycznych dla obszaru pogranicza przy ustalaniu źródeł zapożyczeń. Szczegółowe przesłedzenie geografii, rozwoju poszczególnych form, kierunków napływu wyrazów omówionych w tekście pokazuje wielość sposobów przenikania poszczególnych jednostek leksykalnych do pogranicznych systemów gwarowych. Najbardziej interesujące wydają się te przykłady, w których mamy do czynienia z jednakowym rezultatem rozwoju, choć u początków leżały zupełnie inne procesy fonetyczne.

## Literatura

- AGWB = *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, Wrocław 1980, t. II–III, red. S. Glinka, Wrocław 1989–1993, t. IV–X red. I. Maryniakowa, Warszawa 1995–2012.
- AJDŁ = Stieber Z., 1956–1964, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, z. I–VIII, Łódź.
- AJK = *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, 1964–1978, opr. przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN pod kier. Z. Stieberta, od z. VII pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, t. I–XV, Wrocław.
- ASJ = *Atlas slovenského jazyka*, 1968–1984, J. Štolc, F. Buffa, A. Habovštiak, t. I–IV, Bratislava.
- Arkušyn 2016 = Аркушин Г., *Словник західнополицьких говірок. А–Я*, видання друге, перероблене, виправлене і доповнене, Луцьк.
- Bańkowski SE = Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.
- BER = *Български етимологичен речник*, 1971–, ред. В. Георгиев (И. Дуриданов, М. Рачева, Т. Тодоров, Л. Димитрова-Тодорова, Л. Сулимски), София.
- Berneker SEW = Berneker E.K., 1908–1913, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Bezlaž F., 1977–2005, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, knj. I–IV, Ljubljana.
- Blanár V., 1961, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava.
- Boryś SE = Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Brandl V., 1876, *Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes*, Brünn.
- Brückner A., 1895, *Z rękopisów petersburskich. Średniowieczne słownictwo polskie*, „Prace Filologiczne”, t. V, s. 1–52.
- Brückner A., 1908, *N- und U- Doubletten im Slavischen*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen“, Bd. 42, 1908, S. 332–369.
- Brückner SE = Brückner A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Buczyński M., 1967, *Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia”, vol. XXII, 10, Sectio F, s. 223–256.
- Buffa F., 2004, *Slovník šarišských nářečí*, Prešov.
- Bułyka 1972 = Булыка А.М., *Даўня запазычанні беларускай мовы*, Мінск.
- BZC = *Biblia królowej Zofii (szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii*, 1965–1971, wydali S. Urbańczyk, V. Kyas, Wrocław.
- Cechosz-Felczyk I., 2004, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków.
- Chobzej, Jastrems’ka 2013 = Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидук-Меуш Г., *Гуцульські світи. Лексикон*, Львів.
- Czarkowski L., 2009, *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej*, 1907, opr. B. Kuryłowicz, B. Nowowiejski, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, red. B. Nowowiejski, Białystok, s. 131–219.
- Czyżewski F., 1986a, *Zapożyczenia ukraińskie w gwarach b. powiatu włodawskiego*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. IV, Wrocław, s. 81–107.



- Czyżewski F., 1986b, *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin.
- Czyżewski F., Warchoń S., 1998, *Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny*, Lublin.
- Dal = Даль В.И., 1955–1956, *Толковый словарь живого великорусского языка*, I–IV, Москва.
- Dejna AtlKiel = Dejna K., 1962–1968, *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, t. I–VI, Łódź.
- Dejna K., 1974–1985, *Słownictwo ludowe z terenu [byłych] województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XX–XXXI.
- Dejna K., 1981, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa ; Łódź.
- Dejna K., 1993, *Dialekty polskie*, Wrocław.
- Dobrodomow 1967 = Добродомов Г.И., *Из болгарского вклада в славянских языках*, „Этимология”, s. 252–270.
- Dovičičová M., 2000, *Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského*, Bratislava.
- ESBM = *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, 1978–, ред. В.У. Мартынаў, Г.А. Цыхун, Мінск.
- ESSJ = *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, 1974–, ред. О.Н. Трубачев (А.Ф. Журавлев, Ж.Ж. Варбот), Москва.
- ESUM = *Етимологічний словник української мови*, 1982–2012, ред. О.С. Мельничук, I–VI, Київ.
- Fałowski A., 2018, *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w języku staropolskim*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, ser. XIII, t. 2, s. 29–40.
- Gnatyśak 2017 = Гнатишак Ю., *Слова з Болехова*, співавтори-лексикографи: О. Сімович, Н. Хобзей, Т. Ястремська, Львів.
- Gloger Z., 1893, *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim*. „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 795–904.
- Grotniki = *Księga gromadzka wsi Grotniki*, 1921, [w:] *Księgi sądowe wiejskie*, t. I, II, *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 11–12, wyd. B. Ulanowski, Kraków.
- Grycak 2008 = Грицак М., *Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах)*, Львів.
- Hečka B., 2001, *Krátky slovník nárečia slovenského Suchá nad Parnou*, Bratislava.
- Hinze DLK = Hinze F., 1965, *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)*, Berlin.
- Horbacz 1965 = Горбач О., *Північно-наддністрянська говірка й діалектний словник с. Романів львівської області*, Мюнхен.
- Horodyska-Gadkowska H., 1967, *Polskie słownictwo gwarowe z zakresu hodowli zwierząt domowych*, Wrocław.
- Hrabec S., 1949, *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*, Toruń.
- Hrabec S., Pełowski F., 1963, *Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w Słowniku Lindego*, Warszawa.
- Hrinčenko = Грінченко Б., 1907–1909, *Словарь української мови*, т. I–IV, Київ.
- HSBM = *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 1982–2017, ред. А.Я. Жураўскі, А.М. Булыка, т. I–XXXVII, Мінск.

- HSSJ = *Historický slovník slovenského jazyka*, 1991–2008, red. M. Majtán, zv. I–VII, Bratislava.
- Ivákova A., 2018, *Žochársky krátky slovník topoľčianskeho nárečia*, Bratislava.
- Janów J., 2001, *Słownik huculski*, oprac. i przygot. do druku J. Rieger, Warszawa.
- Jungmann J., 1835–1839, *Slovník česko-německý*, d. I–V, Praha.
- Karab C., 2004, *Krátky slovník nárečia slovenského drahovského*, Bratislava.
- Karłowicz J., 1984 (do druku przygotowała E. Smułkowa), *Podręcznik czystej polszczyzny dla Litwinów i Petersburszczan*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. 3, s. 33–81.
- Karplukówna M., 1973, *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, Wrocław.
- Kertés V., 2010, *Zemplínsky slovník. Príslovia a porekadlá*, Michalovce.
- KHSBM = *Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы*, 2015, склад. А.М., Булыка, Мінск.
- Knapski G., 1621, 1643, *Thesaurus polono-latino-graecus*, Kraków.
- Kodeks wileński = *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wydali J. Fijałek, W. Semkowicz, 1932–1939, t. I, zesz. 1 (1387–1468), zesz. 2 (1468–1507), 1948, t. I, zesz. 3 (1501–1507, uzupełn. 1394–1500), Kraków.
- Kostecka-Sadowa A., 2015, *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich*, Kraków.
- Kott F.Š., 1878–1893, *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*, sv. I–VII, Praha.
- Kowalska A., 1975–1979, *Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. Rzeczownik*, t. I–II, Wrocław.
- Krawczyk A., 2007, *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*, Warszawa.
- Kremer A., [1870] 1999, *Słowniczek prowincjonalizmów podolskich*, [w:] *Język polski dawnych Kresów wschodnich*. t. 2: *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 259–340.
- Kurzowa Z., 1985, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, wyd. II rozszerzone, Warszawa ; Kraków.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa ; Kraków.
- Kwaśnicka-Janowicz A., 2018, *Staropolska terminologie bartnicza (na tle porównawczym)*, Kraków.
- Kwaśnicka-Janowicz A., 2020, *Problemy opisu zapożyczeń językowych w aspekcie diachronicznym (zapożyczenia wschodniosłowiańskie w staropolskiej terminologii bartniczej)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. LXXVI, s. 217–229.
- Kutrzebianka A., 1938, *Vesnica – danina miodowa*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. VII, Lwów, s. 73–105.
- LAB = *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах*, 1993–1998, рэд. М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч, Мінск.
- Lehr-Splawiński T., 1939, Pol. *chlonać, otchlań*, „Język Polski”, R. XXIV, s. 40–45.
- Lewaszkiewicz T., 2017, *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*, Poznań.
- Lexer M., [1872] 1979, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Bd. I–III, Stuttgart.

- Linde S.B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa 1951.
- Lorentz GPom = Lorentz F., 1958–1962, *Gramatyka pomorska*, t. I–III, Wrocław.
- Lorentz PW = Lorentz F., 1958–1983, *Pomoranisches Wörterbuch*, fortgeführt von F. Hinze, Bd. I–V, Berlin.
- Lübben A., [1888] 1980, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Darmstadt.
- Lwów 2015 = *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi we Lwowskiem*, z materiałów zebranych pod kierunkiem W. Paryla, oprac. przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską, red. K. Czarnecka, D. Kowalska, Kraków.
- Łętowski A., 1915, *Miłujmy język ojczysty. Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*, Wilno.
- Łopaciński H., 1892, *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego*, „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 173–279.
- Łopaciński H., 1899, *Najdawniejsze słowniki polskie drukowane*, „Prace Filologiczne”, t. V, s. 393–454.
- Machek ES-1 = Machek V., 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
- Machek ES-2 = Machek V., 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- MAGP = *Mały atlas gwar polskich*, 1957–1970, opr. przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kier. K. Nitscha, od t. III pod kier. M. Karasia, Z. Stamirowskiej, od t. IX pod kier. M. Karasia, I–XIII, Wrocław.
- Mamotreky staropolskie*, 1972, opracowali W. Żurowska-Górecka, V. Kyas, Wrocław.
- Mańczak PSE = Mańczak W., 2017, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków.
- Mažuranić V., 1908–1922, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb.
- Mączyński I., 1564, *Lexicon latino-polonicum*, Regiomonti.
- Miklosich F., 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien.
- Minikowska T., 1980, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa.
- Modlitewnik siostry Konstancji z r. 1527*, z rękopisu Biblioteki Jagiellońskiej wydał W.I. Wiśłocki, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, s. 73–184, Kraków 1884.
- Moszyński L., 1954, *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*, Poznań.
- Muka A., 1911–1928, *Słownik dolnosorbische rěcy a jeje narěcow. Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihren Dialekte*, Bd. I–III, Petrograd ; Praha.
- Negryč 2008 = Негрич М., *Скарби гуцульського говору: Березові*, Львів.
- Niederle L., 1921, *Slovanské starožitnosti*, sv. III, Praha.
- Nitsch K., 1948, *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków.
- NMP = *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, 2004–, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków.
- Nowowiejski B., [2000] 2010, *Z zagadnień kontaktów językowych*, Białystok, s. 273–284, przedruk: *Białorutenizmy leksykalne w polszczyźnie wileńskiej przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, red. M. Kondratiuk, Białystok 2000, s. 13–22.

- OKDA 2 = *Общекарпатский диалектологический атлас*, вып. 2, 1994, ред. С.Б. Бернштейн, Г.П. Клепикова, Москва.
- OKDA 5 = *Общекарпатский диалектологический атлас*, вып. 5, 1997, red. I. Ripka, Bratislava.
- OLA XI = *Общеславянский лингвистический атлас*. Серия лексико-слово-образовательная, вып. 12: *Степени родства*. Redakcja bułgarska (w przygotowaniu).
- Orlovský J., 1982, *Gemerský nářečový slovník*, Martin.
- Osipowicz A., 2009, *Słowniczek gwary augustowskiej*, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północnowschodniej*, red. B. Nowowiejski, Białystok, s. 7–130.
- Paryl W., przy współpracy M. Mieszczankowskiej, 2004, *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, Kraków.
- Parylak P., [1877] 1999, *Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2: *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 341–363.
- Pastuszeńko S., 1929–1930, *Mazowieckie (i ruskie) cechy dialektyczne między dolną Wisłoką a dolnym Sanem*, „Lud Słowiański”, t. I A, Kraków, s. 139–168.
- Pelcowa H., 1985, *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny*, cz. I: *Słownictwo pochodzenia małopolskiego*, Lublin.
- Pelcowa H., 1994, *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa H., 1997, *Słownictwo wschodniosłowiańskie w gwarach Polski środkowo-wschodniej w świetle związków językowych polsko-ukraińskich*, [w:] *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, red. F. Czyżewski, M. Łesiów, Lublin, s. 189–211. – (Rozprawy Slawistyczne ; 12).
- Pelcowa H., 2001, *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa H., 2012, *Słownictwo kresowe jako element tożsamości pogranicza (na materiale gwar Lubelszczyzny)*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. V: *Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach*, red. E. Dzięgiel, K. Czarnecka, D. Kowalska, Warszawa.
- Pelcowa H., 2015b, *Dziedzictwo leksykalne pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w interpretacji mieszkańców wsi*, [w:] *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych*, red. F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa, Lublin ; Włodawa, s. 89–96.
- Pelcowa SGL VII = Pelcowa H., 2000, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. VII: *Odzież i obuwie, przedzenie lnu i tkanie płótna*, Lublin.
- Pelcowa SGL VIII = Pelcowa H., Gumowska-Grochot I., Skórska B., 2020, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. VIII: *Człowiek i rodzina, higiena i choroby, meble, sprzęty i prace domowe*, Lublin.
- Plet = Pleteršnik M., 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar*, d. I–II, Ljubljana.
- PS = *Příruční slovník jazyka českého*, 1933–1957, d. I–VIII, Praha.
- Puzynina J., 1961, „Thesaurus” Grzegorza Knapiusza. *Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*, Wrocław.
- Puzynina J., 1963, *Wypowiedzi o języku i stylu w okresie staropolskim (do połowy XVIII w.)*, t. II: *Słownik*, oprac. J. Puzynina, red. M.R. Mayenowa, Wrocław.
- Rembiszewska D.K., 2006, *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku*, Warszawa.

- Rembiszewska D.K., 2007, *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża.
- Rembiszewska D.K., Siatkowski J., 2012, *Nazwy stopni pokrewieństwa w gwarach wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny na tle ogólnosłowiańskim (OLA)*, „Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych”, t. VII, Lublin, s. 135–142.
- RHSJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, ured. Đ. Daničić et al., knj. I–XXIII, Zagreb.
- Rieger J., 1995, *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski*, Warszawa.
- Rieger J., [2004] 2019, *Jak badać współczesne słownictwo kresowe*, [w:] idem, *Język polski na Kresach*, Warszawa, s. 144–153.
- Rieger J., [2011] 2019, *Ukraińskie interferencje w słownictwie polszczyzny w Galicji*, [w:] idem, *Język polski na Kresach*, Warszawa, s. 164–177.
- Rieger J., 2014, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brzławszczyźnie*, Warszawa.
- Rieger J., 2016, *Mały słownik lemowskiej wsi Bartne*, opracowany głównie na podstawie nagrań M. Słoń-Nowaczek, Warszawa.
- Rieger J., 2017, *Atlas ukraińskich gwar nadzańskich*, t. I–II, Warszawa.
- Rieger J., 2019, *Język polski na Kresach*, Warszawa.
- Rieger J., Masojć I., Rutkowska K., 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa.
- RóżnSłow = Maryniakowa I., Rembiszewska D. K., Siatkowski J., 2015, *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, Warszawa.
- RSHJ = *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1959–, ured. А. Белић, Београд.
- Schuster-Šewc H., 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bd. I–V, Bautzen.
- SDUP = *Studia nad dialektologią polską i ukraińską* (Z materiałów byłej Katedry Języków Ruskich UJ), 1975, opracował do druku M. Karaś, Kraków.
- SGP = *Słownik gwar polskich*, 1977–, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, od t. IX pod kier. R. Kucharzyk, Wrocław; Kraków.
- SGPK = Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków.
- SGŚ = *Słownik gwar śląskich*, 2000–2017, red. B. Wyderka, t. I–XVI, Opole.
- Siatkowski BFJP = Siatkowski J., 1965–1970, *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*, t. I–II, Wrocław.
- Siatkowski J., 2015, *Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*, Warszawa.
- SJPD = *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa.
- Skok P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I–IV, Zagreb.
- Sławski F., 1939–1947, *Oboczność q : u w językach słowiańskich*, „Slavia Occidentalis”, t. XVIII, s. 246–290.
- Sławski SE = Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków.

- Smułkowa E. (red.), 2009, *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 2: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, Warszawa.
- SOWM = *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, 1987–2021, opr. przez Pracownię SGOWM Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, red. Z. Stamirowska, H. Perzowa et al., t. I–VIII, Wrocław ; Warszawa ; Kraków.
- SPXVI = *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 1966–, red. M. R. Mayenowa (F. Peplowski, K. Mrowcewicz), Wrocław.
- SPZB = *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча у пяці тамах*, 1979–1986, рэд. Ю.Ф. Мацкевіч, т. I–V, Мінск.
- Srezniewski = Срезневский И.И., 1893–1912, *Материалы для Словаря древне-русского языка*, т. I–III, Санкт-Петербург.
- SRNG = *Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, составил (с П. т. гл. ред.) Ф.П. Филин (Ф.П. Сороколетов), т. 1–49, Москва ; Ленинград ; Санкт-Петербург.
- SSJ = *Slovník slovenského jazyka*, 1959–1968, red. Š. Peciar, d. I–VI, Bratislava.
- SSJČ = *Slovník spisovného jazyka českého*, 1960–1971, red. B. Havránek, d. I–IV, Praha.
- SSN = *Slovník slovenských nářečí*, 1994–, red. I. Ripka, Bratislava.
- SSNO = *Słownik staropolskich nazw osobowych*, 1950–1965, red. W. Taszycki, t. I–VII, Wrocław.
- SSRLJ = *Словарь современного русского литературного языка*, 1950–1965, ред. Ф.П. Филин, т. I–XVII, Москва ; Ленинград.
- SStr = *Słownik staropolski*, 1953–2004, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Warszawa ; Kraków.
- SSUM = *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, 1977–1978, ред. Л.Л. Гумецька, т. I–II, Київ.
- Steuer F., 1934, *Dialekt sułkowski*, Kraków.
- SUM = *Словник української мови*, 1970–1980, ред. І.К. Білодід, т. I–XI, Київ.
- SUM XVI–XVII = *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, 1994–, ред. Д.Г. Гринчишин, Львів.
- SW = *Słownik języka polskiego*, 1908–1927, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, I–VIII, Warszawa (tzw. Słownik warszawski).
- SWil = *Słownik języka polskiego*, 1861, wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza Szyszkę i innych, t. I–II, Wilno.
- SXVII–XVIII = *Słownik języka polskiego XVII w. i I. połowy XVIII wieku*, 1999–, Kraków.
- Sychta B., 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Wrocław.
- Štefeková E., 2006, *Lábe, lábe... Lábský nářečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí*, Skalica.
- Šyło 2008 = Шило Г., *Наддністрянський регіональний словник*, Львів ; Нью-Йорк.
- Szymczak M., 1966, *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*, Warszawa.
- Tarnacki J., 1939, *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie – Mazowsze)*, Warszawa.
- Tarnopol 2007 = *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem*, z materiałów zebranych pod kierunkiem W. Paryła, oprac. przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską, red. J. Rieger, Kraków.

- TRMJ = *Толковен речник на македонскиот јазик*, 2003–2014, гл. ред. К. Конески, I–VI, Скопје.
- Trubaczow 1966, Трубачев О.Н., 1966, *Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции)*, Москва.
- TSBM = *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, 1977–1984, рэд. К.К. Атраховіч (К. Крапіва), I–V, Мінск.
- Tucholczyk por. Karplukówna 1973.
- Turska H., 1982, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. I, s. 19–121.
- Тумченко= Тимченко С., 2002–2003, *Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.*, т. I–II, підготували до видання В.В. Німчук та Г.І. Лиса, Київ ; Нью ; Йорк.
- Vachros 1959 = Вахрос И.С., 1959, *Наименования обуви в русском языке. I. Древнейшие наименования, до петровской эпохи*, Хельсинки.
- Vasmer ESRJ = Фасмер М., 1964–1973, *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с нем. и дополнения О.Н. Трубачева, т. I–IV, Москва.
- Walicki A., 1886, *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popełniane oraz prowincjonalizmy*, wyd. 3, Kraków ; Warszawa.
- Witkowski W., 2013, *Jeszcze raz o najdawniejszych zapożyczeniach ruskich (wschodniosłowiańskich) w języku polskim*, „Rocznik Sławistyczny”, t. LXII, s. 159–167.
- Wójtowicz J., 1966, *Charakterystyka fonetyczna gwar między Wisłą, Sanem, Wisłokiem i Wisłoką*, Wrocław.
- Zdancewicz T., 1966, *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnam*, Poznań.
- Zdaniukiewicz A. A., 1972, *Gwara Łopatowszczyzny: fonetyka, fleksja, słownictwo*, Wrocław.
- Żelechowski E., 1886, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch*, Bd. I–II, Lwów.

## References

- AGWB = *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny*, t. I, red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, Wrocław 1980, t. II–III, red. S. Glinka, Wrocław 1989–1993, t. IV–X red. I. Maryniakowa, Warszawa 1995–2012.
- AJDŁ = Stieber Z., 1956–1964, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, z. I–VIII, Łódź.
- AJK = *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, 1964–1978, opr. przez Zespół Zakładu Słowianoznawstwa PAN pod kier. Z. Stieberta, od z. VII pod kier. H. Popowskiej-Taborskiej, t. I–XV, Wrocław.
- ASJ = *Atlas slovenského jazyka*, 1968–1984, J. Štolc, F. Buffa, A. Habovštiak, t. I–IV, Bratislava.
- Arkušyn 2016 = Arkushyn H., *Slovnyk zakhidnopoliś'kykh hoviropk. A– Ya*, wydannya drugie, pereroblone, vypravlene i dopovnene, Lutsk.
- Bańkowski SE = Bańkowski A., 2000, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I–II, Warszawa.
- BER = *Balgarski etimologičen rechnik*, 1971–, red. V. Georgiev (I. Durianov, M. Racheva, T. Todorov, L. Dimitrova-Todorova, L. Sulimski), Sofia.

- Berneker SEW = Berneker E.K., 1908–1913, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
- Bezljaj F., 1977–2005, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, knj. I–IV, Ljubljana.
- Blanár V., 1961, *Zo slovenskej historickej lexikológie*, Bratislava.
- Boryś SE = Boryś W., 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Brandl V., 1876, *Glossarium illustrans bohemico-moravicae historiae fontes*, Brünn.
- Brückner A., 1895, *Z rękopisów petersburskich. Średniowieczne słownictwo polskie*, „Prace Filologiczne”, t. V, s. 1–52.
- Brückner A., 1908, *N- und U- Doubletten im Slavischen*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen“, Bd. 42, 1908, S. 332–369.
- Brückner SE = Brückner A., 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Buczyński M., 1967, *Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza powiat Biała Podlaska*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia”, vol. XXII, 10, Sectio F, s. 223–256.
- Buffa F., 2004, *Slovník šarišských nářečí*, Prešov.
- Bulyka A.M., 1972, *Dawniya zapazychanni byelaruskay movy*, Minsk.
- BZC = *Biblia królowej Zofii (szarospatacka) wraz ze staroczeskim przekładem Biblii*, 1965–1971, wydali S. Urbańczyk, V. Kyas, Wrocław.
- Cechosz-Felczyk I., 2004, *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*, Kraków.
- Czarkowski L., 2009, *Słownik gwary ludowej w Ziemi Drohickej*, 1907, opr. B. Kuryłowicz, B. Nowowiejski, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północno-wschodniej*, red. B. Nowowiejski, Białystok, s. 131–219.
- Czyżewski F., 1986a, *Zapożyczenia ukraińskie w gwarach b. powiatu włodawskiego*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. IV, Wrocław, s. 81–107.
- Czyżewski F., 1986b, *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin.
- Czyżewski F., Warchoń S., 1998, *Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny*, Lublin.
- Dal’ V.I., 1955–1956, *Tolkovyj slovar’ zhivogo velikoruskogo yazyka*, I–IV, Moskva.
- Dejna AtlKiel = Dejna K., 1962–1968, *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, t. I–VI, Łódź.
- Dejna K., 1974–1985, *Słownictwo ludowe z terenu [byłych] województw kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”, t. XX–XXXI.
- Dejna K., 1981, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa ; Łódź.
- Dejna K., 1993, *Dialekty polskie*, Wrocław.
- Dobrodomov 1967 = Dobrodomov I.G., *Iz bulgarskiego vklada v slavyanskikh yazykakh*, „Etimologiya”, s. 252–270.
- Dovičičová M., 2000, *Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského*, Bratislava.
- ESBM = *Etymalahichny slovník byelaruskay movy*, 1978–, ed. V.U. Martynaw, H.A. Tsykhun, Minsk.
- ESSJ = *Etimologicheskij slovar’ slavyanskikh yazykov. Praslavyanskij leksicheskiy fond*, 1974–, vols. 1–, ed. O.N. Trubachov, Moskva.



- ESUM = *Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy*, 1982–2012, ed. O.S. Mel'nychuk, vols. 1–6, Kyiv.
- Fałowski A., 2018, *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w języku staropolskim*, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, ser. XIII, t. 2, s. 29–40.
- Gloger Z., 1893, *Słownik gwary ludowej w Tykocińskim*. „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 795–904.
- Gnatyśak 2017 = Hnatyshak Yu, *Slova z Bolekhova*, spivavtory-leksykoğrafy: O. Simovych, N. Khobzey, T. Yastrems'ka, L'viv.
- Grotniki = *Księga gromadzka wsi Grotniki*, 1921, [w:] *Księgi sądowe wiejskie*, t. I, II, *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. 11–12, wyd. B. Ulanowski, Kraków.
- Grycak 2008 = Hrycak M., *Skarby hutsul's'koho hovoru: Rosishka (vivcharstvo u tekstakh)*, L'viv.
- Hečka B., 2001, *Krátky slovník nářečia slovenského Suchá nad Parnou*, Bratislava.
- Hinze DLK = Hinze F., 1965, *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)*, Berlin.
- Horbach O., 1965, *Pivnichno-naddnistrians'ka hovirka y diyalektnyy slovnyk c. Romaniv l'viv's'koyi oblasti*, München.
- Horodyska-Gadkowska H., 1967, *Polskie słownictwo gwarowe z zakresu hodowli zwierząt domowych*, Wrocław.
- Hrabec S., 1949, *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII wieku*, Toruń.
- Hrabec S., Pełowski F., 1963, *Wiadomości o autorach i dziełach cytowanych w Słowniku Lindego*, Warszawa.
- Hrinchenko B., 1907–1909, *Slovar' ukrayins'koyi movy*, vols. I–IV, Kyiv.
- HSBM = *Histarychny slovník byelaruskay movy*, 1982–2017, eds. A.Ya. Zhurawski, A.M. Bulyka, vols. I–XXXVII, Minsk.
- HSSJ = *Historický slovník slovenského jazyka*, 1991–2008, red. M. Majtán, zv. I–VII, Bratislava.
- Ivákova A., 2018, *Žochársky krátky slovník topolčianskeho nářečia*, Bratislava.
- Janów J., 2001, *Słownik huculski*, oprac. i przygot. do druku J. Rieger, Warszawa.
- Jungmann J., 1835–1839, *Slovník česko-německý*, d. I–V, Praha.
- Karab C., 2004, *Krátky slovník nářečia slovenského drahovského*, Bratislava.
- Karłowicz J., 1984 (do druku przygotowała E. Smułkowa), *Podręcznik czystej polszczyzny dla Litwinów i Petersburszczan*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. 3, s. 33–81.
- Karplukówna M., 1973, *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, Wrocław.
- Kertés V., 2010, *Zemplínsky slovník. Príslovia a porekadlá*, Michalovce.
- Khobzey N., Yastrems'ka T., Simovych O., Dyduk-Meush G., 2013, *Hucul's'ki svity. Leksykon*, L'viv.
- KHSBM = *Karotki histarychny slovník byelaruskay movy*, 2015, skład. A.M., Bulyka, Minsk.
- Knapski G., 1621, 1643, *Thesaurus polono-latino-graecus*, Kraków.
- Kodeks wileński = *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wydali J. Fijałek, W. Semkowicz, 1932–1939, t. I, zesz. 1 (1387–1468), zesz. 2 (1468–1507), 1948, t. I, zesz. 3 (1501–1507, uzupełn. 1394–1500), Kraków.

- Kostecka-Sadowa A., 2015, *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwarach polskich*, Kraków.
- Kott F.Š., 1878–1893, *Česko-německý slovník, zvláště gramaticko-frazeologický*, sv. I–VII, Praha.
- Kowalska A., 1975–1979, *Zróżnicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. Rzeczownik*, t. I–II, Wrocław.
- Krawczyk A., 2007, *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*, Warszawa.
- Kremer A., [1870] 1999, *Słowniczek prowincjonalizmów podolskich*, [w:] *Język polski dawnych Kresów wschodnich*. t. 2: *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 259–340.
- Kurzowa Z., 1985, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, wyd. II rozszerzone, Warszawa ; Kraków.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i Kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa ; Kraków.
- Kwaśnicka-Janowicz A., 2018, *Staropolska terminologie bartnicza (na tle porównawczym)*, Kraków.
- Kwaśnicka-Janowicz A., 2020, *Problemy opisu zapożyczeń językowych w aspekcie diachronicznym (zapożyczenia wschodniosłowiańskie w staropolskiej terminologii bartniczej)*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, z. LXXVI, s. 217–229.
- Kutrzebianka A., 1938, *Vesnica – danina miodowa*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. VII, Lwów, s. 73–105.
- LAB = *Lyeksichny atlas byelaruskikh narodnykh havorak u pyatsi tomakh*, 1993–1998, eds. M.V. Biryła, F. Matskyevich, Minsk.
- Lehr-Spławiński T., 1939, *Pol. chłonąć, otchłań*, „Język Polski”, R. XXIV, s. 40–45.
- Lewaszkiewicz T., 2017, *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*, Poznań.
- Lexer M., [1872] 1979, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, Bd. I–III, Stuttgart.
- Linde S.B., 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Lwów, wyd. 3. fotooffsetowe, Warszawa 1951.
- Lorentz GPom = Lorentz F., 1958–1962, *Gramatyka pomorska*, t. I–III, Wrocław.
- Lorentz PW = Lorentz F., 1958–1983, *Pomoranisches Wörterbuch*, fortgeführt von F. Hinze, Bd. I–V, Berlin.
- Lübben A., [1888] 1980, *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, Darmstadt.
- Lwów 2015 = *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi we Lwowskiem*, z materiałów zebranych pod kierunkiem W. Paryła, oprac. przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską, red. K. Czarnecka, D. Kowalska, Kraków.
- Łętowski A., 1915, *Milujmy język ojczysty. Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*, Wilno.
- Łopaciński H., 1892, *Przyczynki do nowego słownika języka polskiego*, „Prace Filologiczne”, t. IV, s. 173–279.
- Łopaciński H., 1899, *Najdawniejsze słowniki polskie drukowane*, „Prace Filologiczne”, t. V, s. 393–454.

- Machek ES-1 = Machek V., 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
- Machek ES-2 = Machek V., 1968, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha.
- MAGP = *Mały atlas gwar polskich*, 1957–1970, opr. przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kier. K. Nitscha, od t. III pod kier. M. Karasia, Z. Stamirowskiej, od t. IX pod kier. M. Karasia, I–XIII, Wrocław.
- Mamotreky staropolskie*, 1972, opracowali W. Żurowska-Górecka, V. Kyas, Wrocław.
- Mańczak PSE = Mańczak W., 2017, *Polski słownik etymologiczny*, Kraków.
- Mažuranić V., 1908–1922, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik*, Zagreb.
- Mączyński I., 1564, *Lexicon latino-polonicum*, Regiomonti.
- Miklosich F., 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien.
- Minikowska T., 1980, *Wyrazy ukraińskie w polszczyźnie literackiej XVI w.*, Warszawa.
- Modlitewnik siostry Konstancji z r. 1527*, z rękopisu Biblioteki Jagiellońskiej wydał W. I. Wiśłocki, „Sprawozdania Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III, s. 73–184, Kraków 1884.
- Moszyński L., 1954, *Geografia niektórych zapożyczeń niemieckich w staropolszczyźnie*, Poznań.
- Muka A., 1911–1928, *Słownik dolnosorbische récy a jeje narěcow. Wörterbuch der niedersorbischen Sprache und ihren Dialekte*, Bd. I–III, Petrograd ; Praha.
- Negryč 2008 = Negrych M., 2008, *Skarby hucul's'koho hovoru: Berezovy*, L'viv.
- Niederle L., 1921, *Slovanské starožitnosti*, sv. III, Praha.
- Nitsch K., 1948, *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków.
- NMP = *Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, 2004–, red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, Kraków.
- Nowowiejski B., [1992] 2010, *Z zagadnień kontaktów językowych*, Białystok. s. 229–247, przedruk: *Cechy białoruskie w mowie mieszkańców Sokółki*, [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. VI, *Między Wschodem a Zachodem*, cz. IV *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim*, red. J. Bartmiński, M. Łesiów, Lublin 1992, s. 209–224.
- Nowowiejski B., [2000] 2010, *Z zagadnień kontaktów językowych*, Białystok. s. 273–284, przedruk: *Białorutenizmy leksykalne w polszczyźnie wileńskiej przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, red. M. Kondratiuk, Białystok 2000, s. 13–22.
- OKDA 2 = *Obshchekarpatskiy dialektologicheskij atlas*, vol. 2, 1994, eds. S.B. Bernshteyn, G.P. Klepikova, Moskva.
- OKDA 5 = *Obshchekarpatskiy dialektologicheskij atlas*, vol. 5, 1997, red. I. Ripka, Bratislava.
- OLA 11 = *Obshcheslavyanskiy lingvisticheskij atlas. Seriya leksiko-slovo-obrazovatel'naya*, vol. 12: *Stepeni rodstva*. Redakcja bułgarska (w przygotowaniu).
- Orlovský J., 1982, *Gemerský nářečový slovník*, Martin.
- Osipowicz A., 2009, *Słowniczek gwary augustowskiej*, [w:] *Dziewiętnastowieczne słowniczki gwarowe z Polski północnowschodniej*, red. B. Nowowiejski, Białystok, s. 7–130.
- Paryl W., przy współpracy M. Mieszczankowskiej, 2004, *Słownik gwary przesiedleńców ze wsi Tuligłowy koło Komarna*, Kraków.

- Parylak P., [1877] 1999, *Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. 2: *Studia i materiały*, red. J. Rieger, Warszawa, s. 341–363.
- Pastuszeńko S., 1929–1930, *Mazowieckie (i ruskie) cechy dialektyczne między dolną Wisłoką a dolnym Sanem*, „Lud Słowiański”, t. I A, Kraków, s. 139–168.
- Pelcowa H., 1985, *Studia nad słownictwem gwarowym Lubelszczyzny*, cz. I: *Słownictwo pochodzenia małopolskiego*, Lublin.
- Pelcowa H., 1994, *Mazowizmy leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa H., 1997, *Słownictwo wschodniosłowiańskie w gwarach Polski środkowo-wschodniej w świetle związków językowych polsko-ukraińskich*, [w:] *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, red. F. Czyżewski, M. Łesiów, Lublin, s. 189–211. – (Rozprawy Slawistyczne ; 12).
- Pelcowa H., 2001, *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*, Lublin.
- Pelcowa H., 2012, *Słownictwo kresowe jako element tożsamości pogranicza (na materiale gwar Lubelszczyzny)*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. V: *Polskie dziedzictwo językowe na dawnych Kresach*, red. E. Dzięgieł, K. Czarnecka, D. Kowalska, Warszawa.
- Pelcowa H., 2015b, *Dziedzictwo leksykalne pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w interpretacji mieszkańców wsi*, [w:] *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych*, red. F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa, Lublin ; Włodawa, s. 89–96.
- Pelcowa SGL VII = Pelcowa H., 2000, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. VII: *Odzież i obuwie, przędzenie lnu i tkanie płótna*, Lublin.
- Pelcowa SGL VIII = Pelcowa H., Gumowska-Grochot I., Skórska B., 2020, *Słownik gwar Lubelszczyzny*, t. VIII: *Człowiek i rodzina, higiena i choroby, meble, sprzęty i prace domowe*, Lublin.
- Plet = Pleteršnik M., 1894–1895, *Slovensko-nemški slovar*, d. I–II, Ljubljana.
- PS = *Příruční slovník jazyka českého*, 1933–1957, d. I–VIII, Praha.
- Puzynina J., 1961, „Thesaurus” Grzegorza Knapiusza. *Siedemnastowieczny warsztat pracy nad językiem polskim*, Wrocław.
- Puzynina J., 1963, *Wypowiedzi o języku i stylu w okresie staropolskim (do połowy XVIII w.)*, t. II: *Słownik*, oprac. J. Puzynina, red. M.R. Mayenowa, Wrocław.
- Rembiszewska D.K., 2006, *Dynamika rozwoju gwary Knyszyna i okolic na Podlasiu w XX wieku*, Warszawa.
- Rembiszewska D.K., 2007, *Słownik dialektu knyżyńskiego Czesława Kudzinowskiego*, Łomża.
- Rembiszewska D.K., Siatkowski J., 2012, *Nazwy stopni pokrewieństwa w gwarach wschodniosłowiańskich Białostocczyzny na tle ogólnosłowiańskim (OLA)*, „Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych”, t. VII, Lublin, s. 135–142.
- RHSJ = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1880–1976, ured. Đ. Daničić et al., knj. I–XXIII, Zagreb.
- Rieger J., 1995, *Słownictwo i nazewnictwo lemkowski*, Warszawa.
- Rieger J., [2004] 2019, *Jak badać współczesne słownictwo kresowe*, [w:] idem, *Język polski na Kresach*, Warszawa, s. 144–153.
- Rieger J., [2011] 2019, *Ukraińskie interferencje w słownictwie polszczyzny w Galicji*, [w:] idem, *Język polski na Kresach*, Warszawa, s. 164–177.

- Rieger J., 2014, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brzławszczyźnie*, Warszawa.
- Rieger J., 2016, *Mały słownik lemkowski wsi Bartne*, opracowany głównie na podstawie nagrań M. Słoń-Nowaczek, Warszawa.
- Rieger J., 2017, *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich*, t. I–II, Warszawa.
- Rieger J., 2019, *Język polski na Kresach*, Warszawa.
- Rieger J., Masojć I., Rutkowska K., 2006, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa.
- RóżnSłow = Maryniakowa I., Rembiszewska D.K., Siatkowski J., 2015, *Różnojęzyczne słownictwo gwarowe Podlasia, Suwalszczyzny i północno-wschodniego Mazowsza*, Warszawa.
- RSHJ = *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, 1959–, ured. A. Belić, Beograd.
- Schuster-Šewc H., 1978–1996, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bd. I–V, Bautzen.
- SDUP = *Studia nad dialektologią polską i ukraińską* (Z materiałów byłej Katedry Języków Ruskich UJ), 1975, opracował do druku M. Karaś, Kraków.
- SGP = *Słownik gwar polskich*, 1977–, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kier. M. Karasia, od t. II pod kier. J. Reichana, od t. VI pod kier. J. Okoniowej, od t. IX pod kier. R. Kucharzyk, Wrocław ; Kraków.
- SGPK = Karłowicz J., 1900–1911, *Słownik gwar polskich*, t. I–VI, Kraków.
- SGŚ = *Słownik gwar śląskich*, 2000–2017, red. B. Wyderka, t. I–XVI, Opole.
- Siatkowski BFJP = Siatkowski J., 1965–1970, *Bohemizmy fonetyczne w języku polskim*, t. I–II, Wrocław.
- Siatkowski J., 2015, *Studia nad słowiańsko-niemieckimi kontaktami językowymi*, Warszawa.
- SJPD = *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa.
- Skok P., 1971–1974, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I–IV, Zagreb.
- Sławski F., 1939–1947, *Oboczność q : u w językach słowiańskich*, „Slavia Occidentalis”, t. XVIII, s. 246–290.
- Sławski SE = Sławski F., 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I–V, Kraków.
- Smułkowa E. (red.), 2009, *Brzławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 2: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brzławski)*, Warszawa.
- SOWM = *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, 1987–2021, opr. przez Pracownię SGOWM Zakładu Językoznawstwa PAN w Warszawie, red. Z. Stamirowska, H. Perzowa et al., t. I–VIII, Wrocław ; Warszawa ; Kraków.
- SPXVI = *Słownik polszczyzny XVI wieku*, 1966–, red. M.R. Mayenowa (F. Peplowski, K. Mrowcewicz), Wrocław.
- SPZB = *Słownik byelaruskich hovorak pawnochna-zachodnyay y yaye pahranichcha u pyaci tamakh*, 1979–1986, ed. W.F. Matskyevič, vols. I–V, Minsk.
- Srezniewski = Srezniewskiy I.I., 1893–1912, *Materialy dlya Slovary drevnerusskogo yazyka*, vols. I–III, Sankt-Peterburg.
- SRNG = *Slovar' russkikh narodnykh govorov*, 1965–2016, (s II t. gl. red.) F.P. Filin (F.P. Sorokoletov), vols. 1–49, Moskva ; Leningrad ; Sankt-Peterburg.

- SSJ = *Slovník slovenského jazyka*, 1959–1968, red. Š. Peciar, d. I–VI, Bratislava.
- SSJČ = *Slovník spisovného jazyka českého*, 1960–1971, red. B. Havránek, d. I–IV, Praha.
- SSN = *Slovník slovenských nářečí*, 1994–, red. I. Ripka, Bratislava.
- SSNO = *Słownik staropolskich nazw osobowych*, 1950–1965, red. W. Taszycki, t. I–VII, Wrocław.
- SSRLJ = *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka*, 1950–1965, ed. F.P. Filin, vols. I–XVII, Moskva ; Leningrad.
- SStp = *Słownik staropolski*, 1953–2004, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Warszawa ; Kraków.
- SSUM = *Slovník staroukrajinskoyi movy XIV–XV st.*, 1977–1978, ed. L. L. Humets'ka, vols. I–II, Kyiv.
- Steuer F., 1934, *Dialekt sułkowski*, Kraków.
- SUM = *Slovník ukrajinskoyi movy*, 1970–1980, ed. I.K. Bilodid, vols. I–XI, Kyiv.
- SUM XVI–XVII = *Slovník ukrajinskoyi movy XVI – pershoyi polovyny XVII st.*, 1994–, ed. D. H. Hrynchishyn, L'viv.
- SW = *Słownik języka polskiego*, 1908–1927, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedo-wiedzki, I–VIII, Warszawa (tzw. Słownik warszawski).
- SWil = *Słownik języka polskiego*, 1861, wypracowany przez A. Zdanowicza, M. Bohusza Szyszkę i innych, t. I–II, Wilno.
- SXVII–XVIII = *Słownik języka polskiego XVII w. i I. połowy XVIII wieku*, 1999–, Kraków.
- Sychta B., 1967–1976, *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej*, t. I–VII, Wrocław.
- Štefeková E., 2006, *Lábe, lábe... Lábský nářečový slovník a všetko kršne, čo s ním súvisí*, Skalica.
- Šyło 2008 = Shylo G., *Naddnistrians'kiy rehional'nyy slovník*, L'viv ; N'ju-York.
- Szymczak M., 1966, *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*, Warszawa.
- Tarnacki J., 1939, *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie – Mazowsze)*, Warszawa.
- Tarnopol 2007 = *Słownictwo gwarowe przesiedleńców z Ukrainy. Słownik porównawczy kilku wsi w Tarnopolskiem*, z materiałów zebranych pod kierunkiem W. Paryla, oprac. przez K. Czarnecką, D. Kowalską, E. Rudolf-Ziółkowską, red. J. Rieger, Kraków.
- TRMJ = *Tolkoven rečnik na makedonskiot jazik*, 2003–2014, ed. K. Koneski, vols. I–VI, Skopje.
- Trubachov O.N., 1966, *Remeslennaya terminologiya v slavyanskikh yazykakh (etimologiya i opyt gruppovoy rekonstrukcii)*, Moskva.
- TSBM = *Tlumachal'ny slovník byelaruskay movy*, ed. K.K. Atrakhovich (K. Krapiva), vols. I–V, Mińsk 1977–1984.
- Tucholczyk por. Karplukówna 1973.
- Turska H., 1982, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, „Studia nad polszczyzną kresową”, t. I, s. 19–121.
- Tymčenko = Tymchenko Ye., 2002–2003, *Materialy do slovníka pysemnoyi ta knyzhnoyi movy XV–XVIII st.*, vols. I–II, pidhotuwały do vydannya V.V. Nimchuk, G.I. Lysa, Kyiv ; N'ju-York.

- Vakhros I.S., 1959 = *Naimenovaniya obuvi v russkom yazyke*. I: *Drevneyshiye naimenovaniya, do petrovskoy epokhi*, Hel'sinki.
- Vasmer ESRJ = Vasmer M., 1964–1973, *Etimologicheskiy slovar' russkogo yazyka*. Perevod s nem. i dopolneniya O.N. Trubacheva, vols. 1–4, Moskva.
- Walicki A., 1886, *Błędy nasze w mowie i piśmie ku szkodzie języka polskiego popelniane oraz prowincjonalizmy*, wyd. 3, Kraków ; Warszawa.
- Witkowski W., 2013, *Jeszcze raz o najdawniejszych zapożyczeniach ruskich (wschodniosłowiańskich) w języku polskim*, „Rocznik Sławistyczny”, t. LXII, s. 159–167.
- Wójtowicz J., 1966, *Charakterystyka fonetyczna gwar między Wisłą, Sanem, Wisłokiem i Wisłoką*, Wrocław.
- Zdanczewicz T., 1966, *Wpływy białoruskie w polskich gwarach pod Sejnam*, Poznań.
- Zdaniukiewicz A.A., 1972, *Gwara Łopatowszczyzny: fonetyka, fleksja, słownictwo*, Wrocław.
- Żelechowski E., 1886, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch*, Bd. I–II, Lwów.

## Summary

### References or loans on Polish-East Slavic borderlands? Part V

The article is a successive part of the considerations on language contacts in relation to lexis. Analysed are words characteristic of the Polish-Eastern Slavic borderland, where it is difficult to unequivocally decide whether they are borrowings, references, or examples of the shared Slavic heritage. The following names were interpreted in this respect: *binduga* ‘a place by the river where wood is deposited for floating, rafts are made and launched’, *chaszczce* ‘thicket, bushes, scrub’, *chudoba* ‘livestock’, *chusta* ‘a sheet of linen or other clothing fabric’, *chusty* ‘linen (to be washed)’; *chołosznie* ‘trousers’, *kolosza*, *chołosza* ‘trouser leg’, *lukno* and *ustaw* ‘vessels for honey storage’ and at the same time ‘units of measurement of honey’, *miękinie* ‘chaff’, *miękusza* ‘bread pupl’; *nawleczka*, *nawłoka*, *nawłoczka* ‘pillowcase, duvet cover’, ‘furniture cover’; *niewiasta*, *niewiastka* ‘daughter-in-law’, *żmykać* ‘hand-wash’.

A detailed tracing of the geography, development of individual forms, directions of the inflow of words discussed in the text shows the multiplicity of ways in which individual lexical items penetrate borderland dialect systems. The most interesting examples are those in which the same development outcome is triggered by completely different phonetic processes.

**Keywords:** Slavic dialectology, Slavic language contact, Polish-East Slavic borderlands, dialectal geography.